

1. Osmanlı Türkçesine Giriş
Doç. Dr. Zülfikar Güngör
2. Osmanlı Türkçesi Yazım Kuralları
Prof. Dr. Ali Yılmaz

Osmanlı Türkçesine Arapçadan Geçen Unsurlar Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu

4. Osmanlı Türkçesine
Farsçadan Geçen Unsurlar
Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu
5. Transkripsiyon ve Ebced Hesabı
Prof. Dr. Ali Yılmaz
6. Seçme Metinler
Prof. Dr. Mehmet Akkuş

Ünitede Ele Alınan Konular

- Kelimeler
  - > İsim
  - > Fiil
  - > Harf
- Arapçada İsim Çeşitleri
  - > Masdar
  - > İsm-i Fâ'il
  - > İsm-i Mef'ûl
  - > Sıfat-ı Müşebbehe
  - > Mübalağalı İsm-i Fâ'il
  - > İsm-i Tafdîl
  - > İsm-i Mekân
  - > İsm-i Zamân
  - > İsm-i Mensûb
  - > İsm-i Âlet
  - > İsm-i Tasgîr
- Tür Bakımından İsimler: Müzekker (Eri) - Müennes (Dişil)
- Sayı Bakımından İsimler
  - > Müfred (Tekil)
  - > Tesniye (İkil)
  - > Cem' (Çoğul)
    - Kurallı Çoğul
    - Kuralsız Çoğul
- Belirlilik Bakımından İsimler:
Nekre (Belirsiz) ve Marife (Belirli) İsimler
- Arapçada Tamlamalar
  - > İsim Tamlaması
  - > Sıfat Tamlaması
- Arapça Gün-Ay Adları ve İlgili Bazı Tabirler
- Arapça Sayı İsimleri ve Sıra Sayılar
- Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Arapça Bazı Söz Kalıpları ve Cümleler
- Arapçadan Türkçeye Geçen Kelime ve Kelime Gruplarında Anlam Değişmesi

Ünite Hakkında

Bu ünite de Osmanlı Türkçesine Arapçadan geçen unsurlar ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede ilk olarak, Arapça kelimelerin “isim, fiil ve harf” olmak üzere üçe kısma ayrıldığı belirtilmiş, daha sonra “isim çeşitleri” bahsi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Buna göre Arapçada isim çeşitleri; “masdar, ism-i fâ’il, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübalağalı ism-i fâ’il, ism-i tafdîl, ism-i mekân, ism-i zamân, ism-i mensûb, ism-i âlet ve ism-i tasgîr” şeklindedir.

Ünite de, adı geçen bu isim çeşitlerinin öncelikle tanımları/ anlamları verilmiş, daha sonra ise Osmanlı Türkçesinde en çok kullanılan kalıpları göz önünde bulundurularak, ilgili isim çeşitleri örnekleriyle anlatılmıştır. Ünite boyunca verilen örnekler hem günümüz alfabesi hem de Osmanlı dönemi alfabesiyle yazılmış, parantez içerisinde ise kelimelerin/ yapıların anlamları belirtilmiştir.

Arapçada isimler tür bakımından müzekker (eril) ve müennes (dişil); kemiyet bakımından müfred (tekil), tesniye (ikil) ve cem’ (çoğul); belirlilik açısından ise marife (belirli) ve nekre (belirsiz) olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılır. Ünite de bunlar hakkında da yeterli bilgiler verilmiştir.

Arapçada isim ve sıfat tamlamaları, bunlarla ilgili dikkat edilmesi gereken önemli hususlar; Arapça gün-ay adları ve ilgili bazı tabirler; sayı isimleri ve sıra sayılar; Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça bazı kalıp ifadeler ve cümleler ünite de ele alınan diğer konulardır.

Osmanlı Türkçesi metinlerini okuyan birisinin bilmesi gereken önemli hususlardan birisi de Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen bazı kelime ve yapılar üzerinde anlam değişikliklerinin meydana geldiğidir. Ünite de bu husus da çeşitleri ve örnekleriyle beraber ele alınmıştır.

Öğrenme Hedefleri

Bu üniteyi tamamladığınızda;

- Arapçanın Osmanlı Türkçesi üzerindeki tesiri hakkında bilgi sahibi olabileceksiniz.
- Osmanlı Türkçesi metinlerinde geçen Arapça isim çeşitlerini tanıyabilecek ve kelimelere buna göre anlam verebileceksiniz.
- Kelimelerin Arapça hangi bâbdan/kalıptan geldiğini tespit edebileceksiniz.
- Arapçada kelimelerin müzekker ve müennes şeklinde ikiye ayrıldığını; müennes kelimelerin hangi yönleriyle müzekker kelimelerden ayrıldığını öğrenebileceksiniz.
- Arapçada kelimelerin sayı bakımından müfred, tesniye ve cem' olmak üzere üçe; belirlilik açısından ise marife ve nekre olmak üzere ikiye ayrıldığını, bunların alâmetlerini/kalıplarını öğrenebileceksiniz.
- Arapça tamlama çeşitleri ve tamlamayı oluşturan unsurlar arasında dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgi sahibi olabileceksiniz.
- Osmanlı Türkçesi metinlerinde geçen Arapça gün-ay adlarını; sayı isimleri ve sıra sayılarını öğrenebileceksiniz.
- Arapçadan Osmanlı Türkçesine kelime ve tamlamaların dışında -Arapça şekil ve kurallar çerçevesinde- geçen başlıca söz kalıpları ve cümleleri öğrenebilecek; böylece bu tür ibarelerin geçtiği metinleri rahatlıkla okuyabilecek/ anlayabileceksiniz.
- Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen kelime/kelime gruplarının bazılarında anlam daralması, bazılarında anlam genişlemesi, bazılarında ise anlam kayması gibi değişikliklerin olduğunu öğrenebilecek ve okuduğunuz metinlerdeki bu tür ifadeleri, edindiğiniz bilgiler çerçevesinde değerlendirebilecek/anlamlandırabileceksiniz.

Üniteyi Çalışırken

- Üniteye yer alan tanımları öğrenmeye ve verilen örneklerle konuları kavramaya çalışınız.
- Arapça kalıpları, gün-ay adlarını, sayı isimlerini ve bazı söz kalıpları/cümleleri ezberleyiniz.
- Üniteyi okurken Arapça derslerinde öğrendiğiniz bilgileri de göz önünde bulundurunuz. Bu derslerde öğrendiğiniz Arapça kelime/kelime gruplarından hangilerinin Osmanlı Türkçesi metinlerinde yer aldığı hususunu inceleyiniz.
- Kitabınızın 6. ünitesinde yer alan metinleri Osmanlı Türkçesine Arapçadan geçen unsurları göz önünde bulundurarak okuyunuz. Bu metinlerde yer alan Arapça isim çeşitlerini tespit etmeye çalışınız.
- Arapça isimlerin tür, sayı ve belirlilik bakımından kaçaya ayrıldığını, kitabınızın son ünitesindeki metinler üzerinde tespit etmeye ve pekiştirmeye çalışınız.
- Üniteyi çalışırken yanınızda bir Osmanlı Türkçesi sözlüğü bulundurunuz. Bu sözlükte bulamadığınız kelimeler için Arapça lügatlerden de faydalanabilirsiniz.
- Ünitenin sonunda yer alan Kaynakça'daki kitaplardan faydalanınız.

Osmanlı Türkçesine Arapçadan Geçen Unsurlar

Dil, insanla birlikte var olan ve insanların birbirleriyle anlaşmalarını sağlayan tabii ve canlı bir vasıttır. Dilin canlı bir varlık oluşu diğer tüm canlılar gibi bir değişim ve gelişim içerisinde bulunmasını gerekli kılmaktadır. Dilde, gerek sesle ilgili, gerekse anlama dayalı oluşan değişikliklerin başta gelen etkenlerinden birisi, diğer dillerle olan etkileşimi; kelime alış verişidir. Dilde meydana gelen bu değişiklikler, toplumların birbirleriyle olan ticarî, sosyal, siyasî ve kültürel ilişkilerinin yanında, din gibi insan hayatını önemli ölçüde etkileyen bazı unsurlarla da hız ve yoğunluk kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonra, Arapça kelime ve tabirlerin Türkçeye yoğun bir şekilde girmeye başladığı görülür. Bunun pek çok nedeni vardır. Her şeyden önce, kabul edilen dinin kutsal kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm’in dili ve İslâmiyet’in tebliğcisi olan Hz. Peygamber’in hadisleri Arapçadır. Bu nedenle de Türkler tarafından -özellikle belirli dönemlerde- başta dinî ve ilmî eserler olmak üzere ağırlıklı olarak Arapçanın tercih edildiği görülür.

Türkçeye giren Arapça unsurlar (kelime ve yapılar) sadece yazı dilinde kalmamış halk tarafından da -dinin getirdiği yeni hayat tarzının bir gereği olarak- benimsenmiştir. İbadet adlarından hüküm ifade eden tabirlere kadar uzanan yelpazede Arapça kelimeler, yeni bir kültür ve medeniyete kapı aralayan Türklerin artık gündelik hayatlarında kullandıkları, kendilerine ait bir zenginlik unsuru olarak görülmüştür.

Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisi sadece dinî kavramlarla da sınırlı kalmamıştır. Kelime hazinesi ve edebî sanatlar bakımından pek çok dilden daha zengin olan Arapça, bu yönleriyle başta Türkçe olmak üzere İslâmla tanışan Fars ve Hint Müslümanlarının dilleri üzerinde de etkili olmuştur.

Arapçanın Türkçe üzerindeki tesirine paralel olarak meydana gelen bir başka gelişme ise Arap alfabesinin kullanılmaya başlanmasıdır. Türkler tarafından bin seneye yakın bir süre kullanılan bu alfabe, hem süre hem de kullanım alanı bakımından “umûmî alfabe” olarak nitelendirilmiş, Cumhuriyet’in ilanından sonra 1928’deki alfabe değişikliğine kadar varlığını sürdürmüştür.

Türkler, dinin etkisiyle yalnızca Arapça ve Farsçadan etkilenmemiş, diğer pek çok dilden de kelime almışlardır. Özellikle batı dillerinden denizcilik, ticaret ve gündelik hayatla ilgili pek çok kelimenin Osmanlı Türkçesine geçtiği görülür. Bu durum aslında kültürler ve medeniyetler arası etkileşimin doğal bir sonucudur. Milletler kendilerinde olmayan bir nesneyi ya da üretilmedikleri bir ürünü başkalarından alırken, bu nesne ve ürünlerle birlikte, doğal olarak dile yeni kelime ve kavramlar da girmiştir. Hâdiseye bu açıdan bakıldığında Osmanlının pek çok dilden faydalanarak Türkçeyi zenginleştirdiği; Osmanlı Türkçesini bir imparatorluk dili hâline getirdiği görülür.

Bu ünite Osmanlı Türkçesinde yer alan Arapça unsurların başlıcaları örnekleriyle anlatılacaktır. Ancak burada bir hususu belirtmemiz gerekir. Osmanlı Türkçesi, Türkçe esas olmak üzere Arapça ve Farsça pek çok kelime ve tabiri içinde barındıran Türk dilinin tarihî süreç içerisindeki bir dönemini ifade etmektedir. Dilde yoğun bir şekilde yer alan Arapça-Farsça kelime ve söz kalıpları, bazılarınca “Osmanlıca” tabir edilen Osmanlı Türkçesinin, Türkçe, Arapça ve Farsçanın karışımından oluşmuş yapay bir dil olduğu sonucuna götürmemelidir. Zira dilde yer alan Arapça ve Farsça bu unsurlar, belirli bir ölçü ve şekil çerçevesinde kendisine yer bulabilmektedir. Bu itibarla başta bu iki dil olmak üzere diğer dillerden Osmanlı Türkçesine

geçen unsurların tamamını dilin “söz varlığı” içerisinde bir zenginlik olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Nitekim Nihad Sâmî Banarlı “Bir milletin ataları, asırlarca o kelimelerle duymuş, onlarla düşünmüş; birbirlerini ve evlatlarını o kelimelerle sevmiş; bu kelimeleri tamâmiyle millî bir sanatla işleyip güzelleştirmiş ve kendi millî mûsikîsiyle seslendirmişse...” şeklinde nitelendirdiği bu kelimeleri “Asırlarca Türkün malı olmuş, Türk sesiyle ve Türk sanatıyla işlenmiş; ev, aile, köy Türkçesine, aşk ve îmân Türkçesine girmiş; Türkün heyecanına işlenip vicdanına yerleşmiş” kelimeler olarak tanımlamıştır. (Banarlı, 2007, 15, 36.)

Kelimeler

Osmanlı Türkçesine geçmiş Arapça unsurların başında kelimeler gelir. Arapçada kelimeler

1. İsim
2. Fiil
3. Harf

olmak üzere üç kısma ayrılır. Osmanlı Türkçesinde her tür Arapça kelimeye yer verildiği görülür. Tekil, ikil ve çoğul isimler, sıfatlar, bazı edatlar, özellikle masdarlar sıkça karşılaşılan unsurlardır. Çekim hâlinde bulunan fiiller genelde kullanılmamakla beraber dua cümleciklerinde, ara cümle diye tabir edilen bazı ifadelerde veya tümüyle Arapça yazılan ibarelerde bu tür fiillere de rastlanır. Ancak burada bizi özellikle ilgilendiren kısmın isimler olduğu ifade edilmelidir. Zira Arapçadan Osmanlı Türkçesine genellikle isim ve sıfatlar geçmiştir. Bununla birlikte bu kısımda fiil ve harfler hakkında da özet bilgiler verilecektir.

Kelime çeşitlerine geçmeden önce Arap dilinin kendine has bazı özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Her şeyden önce Arapça Türkçeden farklı olarak tasrifli/çekimli bir dildir. Çekimli dillerde bir kökten yeni kelimeler türetilirken başa veya sona ekler getirilmez. Değişim kelimenin başına, ortasına veya sonuna sesler getirmek suretiyle gerçekleşir. Böylece kök, farklı şekillere girerek değişir; dolayısıyla yeni manalar kazanır; belli harflerin ilavesiyle yeni kelimeler elde edilmiş olur.

Arapçada kelime kökleri en az üç harften oluşmaktadır. Bunlara “aslî harfler” denilir. Yeni kelimeler türetilirken bu aslî harflere ilave edilenlere ise “zâid harfler” denilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, yeni kelimeler yapılırken aslî harflerin değişmediği; değişimin köke gelen ziyade harflerle sağlandığıdır. Buna “bilmek” anlamına gelen ve م - ل - ع aslî harflerinden oluşan علم maddesi misal olarak verilebilir. Bu kökten türeyen ve Türkçede de kullanılan bazı kelimeler şu şekildedir: âlim: عالِم (bilgin), mu‘allim: معلِّم (ta‘lîm eden, öğretene), allâme: عالِمَة (çok bilgili), ma‘lûm: معلوم (bilinen), ta‘lîm: تعليم (öğretme, öğretim), i‘lâm: إعلام (bildirme), isti‘lâm: استعلام (bilgi isteme).

İsim

İsim, zamana bağlı olmadan kendi başına bir anlamı olan kelimedir. Arapçada isimler köklerine göre *câmid* (الجامد) ve *müştak* (المشتق) olmak üzere ikiye ayrılır:

Bir varlığa isim olarak verilen ve hiçbir kelimedenden türememiş olan isimlere “câmid isim/asıl isim” denilir. Osmanlı Türkçesi metinlerinde yer alan câmid isimleri doğru olarak okuyabilmek, bu kelimelerin telaffuzunu daha önceden

duymuş olmakla mümkündür. Semâî olan/başkalarından işitilerek öğrenilen bu tür kelimelerin doğru okunuşları için sözlüklerden yararlanılmalıdır.

Cins isimler, özel isimler ve sayı isimleri câmid isimlerdir:

Nehir: نهر, bahr: بحر (deniz), dâr: دار (ev), felek: فلك (gökyüzü; âlem, dünya, talih, kader), dirhem: درهم, şehir: شهر, berzah: برزخ, kamer: قمر (ay), bülbül: بلبل, bâb: باب (kapı; bölüm), kalem: قلم, ins: إنس, ırz: عرض, Ömer: عمر, Zeyneb: زينب, Dimaşk: دمشق, vâhid: واحد (bir), tâsi': تاسع (dokuzuncu), hamse: خمسة (beş).

Bir fiilden veya bir isimden türemiş olan isimlere ise “müştak isim/türemiş isim” denilir:

Kâtib: كاتب, mu'allim: معلم, müstahdem: مستخدم, sefil: سفيل, cesûr: جسور, müsrif: مسرف (israf eden), tezevvüc: تزوج (evlenme), isrâf: إسراف, tasdik: تصديق (doğrulama, onaylama), temâyül: تمايل (meyletme, eğilme).

On kısımdan oluşan müştak isimlerin sekizi fiilden, ikisi ise isimden türetilmiştir. Fiilden türetilen müştak isimler: İsm-i fâ'îl: اسم الفاعل, ism-i mef'ûl: اسم المفعول, sıfat-ı müşebbehe: الصفة المشبهة, mübalağalı ism-i fâ'îl: اسم المبالغة اسم الفاعل, ism-i tafdil: اسم التفضيل, ism-i mekân: اسم المكان, ism-i zaman: اسم الزمان ve ism-i âlet: اسم الآلة'tir. İsimden türetilen müştak isimler ise: İsm-i mensûb: اسم المنسوب ve ism-i tasgîr: اسم التصغير'dir.

Müştak isimler, ünitemizin “Arapçada İsim Çeşitleri” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Fiil

Fiil, bir iş veya oluş bildiren kelimedir. Arapçada fiiller biçim bakımından;

1. Mücerred (Yalın) fiiller
2. Mezîd (Artırılmış) fiiller olmak üzere iki grupta ele alınır.

Mücerred (Yalın) fiiller, bütün harfleri aslı olan fiillerdir. Bunlar genellikle üç harften oluşmaktadır. Bu çeşit fiillere “sülâsî mücerred: السُّلَّاسِيّ المُجَرَّد” denilir. Dört harften oluşanlarına ise “rubâî mücerred: الرُّبَاعِيّ المُجَرَّد” adı verilir. Üç harften oluşan mücerred fiillerin altı kalıbı vardır. Ancak burada amacımız Arapça öğretmek olmadığı için bunlar üzerinde durmayacağız. Bu konudaki eksikliklerin Arapça kitaplarına müracaat edilerek giderilmesi gerekmektedir.

Dört harften oluşan mücerred fiillerin ise sadece bir kalıbı vardır: Fa'lele: فَعَّلَلَة

.Mezîd (Artırılmış) fiiller ise mücerred fiillere bir ya da daha fazla harf ilave edilerek elde edilir. Eklenen her harf, fiili anlam bakımından zenginleştirir. Mezîd fiiller sülâsî mezîd ve rubâî mezîd olmak üzere ikiye ayrılır:

1. **Sülâsî mezîd fiiller:** Aslı harfler üzerine bir, iki ya da üç harf eklemek suretiyle elde edilen fiillerdir. Üç ana gruba ayrılır:
  - a. Bir Harfle Artırılmış Fiiller (Rubâî: الرُّبَاعِيّ)Bir harf ilave edilerek meydana gelen sülâsî mezîd fiillerin üç bâbı vardır:

İf'âl (إفعال), Tef'îl (تفعيل), Mufâ'ale (مفاعلة).

b. İki Harfle Artırılmış Fiiller (Humâsî: الخماسي)

İki harf ilave edilerek meydana gelen sülâsî mezîd fiiller beş bâbdan gelir:

İnfî'âl (انفعال), İfti'âl (افتعال), İf'ilâl (افعال), Tefe'ul (تفعّل), Tefâ'ul (تفاعل).

c. Üç Harfle Artırılmış Fiiller (Südâsî: السداسي)

Üç harf ilave edilerek meydana gelen sülâsî mezîd fiillerin ise dört bâbı vardır:

İstif'âl (استفعال), İf'ilâl (افعال), İf'î'âl (افيعال), İf'ivvâl (افعوال).

2. *Rubâî Mezîd Fiiller*: Aslı harfler üzerine bir ya da iki harf eklemek suretiyle yapılır. İki gruba ayrılır:

a. Bir harf eklenerek elde edilen rubâî mezîdler (الخماسي)

Bir bâbı vardır: Tefe'lül (تفعّل).

b. İki harf eklenerek elde edilen rubâî mezîdler (السداسي)

İki bâbı vardır: İf'illâl (افعالل), İf'inlâl (افعالل).

Harf

Harf, yalnız başına bir anlam ifade etmeyen, isim ve fiillerle birlikte bulunduğu bir anlam ifade eden lafızdır:

Fî: في (-de, -da, içinde), bi: ب (ile), alâ: على (üzerine); vâv, tâ ve bâ (yemin harfleri); illâ, gayr (istisnâ harfleri): إلا - غير; yâ, vâ (nidâ harfleri): يا - وا ; ve, lâkin (atf harfleri): و لكن vb.

Arapçada İsim Çeşitleri

Masdar

Masdarlar, hareket isimleridir; yani bir kılış, bir durum veya oluşun adıdır. Türkçede “-mak, -mek, -ma, -me, -ış, -iş, -uş, -üş” ekleriyle yapılan masdarlara, “fiil isim” denilmektedir.

Arapçada mücerred sülâsî fiillerin masdar kalıpları kurallı değildir; işitilerek ya da lügatlara bakılarak öğrenilebilir. Bu nedenle bunlara “semâî masdarlar” da denilir. Arapçadan Osmanlı Türkçesine bu türde pek çok masdar geçmiştir:

Cereyân: جريان, cinâyet: جنایت, da'vet: دعوت, emr: أمر, fazîlet: فضيلىت, ferah: فرح, fikr: فكر, gaybûbet: غيبوبت (kaybolma, göz önünde olmayış), gurbet: غربت, hezeyân: هذيان (sayıklama, saçma sapan konuşma), hıfz: حفظ, hükm: حكم, irfân: عرفان, isyân: عصيان, kabûl: قبول, kıdem: قدم, kitâbet: كتابت (yazı yazma, kâtiplik), kusûr: قصور, medh: مدح, nisyân: نسيان (unutma), sa'âdet: سعادت, sefer: سفر, selâmet: سلامت, seyâhat: سياحت, sıdk: صدق (doğruluk), şî'r: شعر, şirket: شركت, sohbet: صحبت, sulh: صلح, sultân: سلطان, sükût: سكوت, şük'r: شكر.

شكر, şükürân: شكران, taleb: طلب, vakâr: وقار, vicdân: وجدان, vukû': وقوع, vusûl: وصول (ulaşma), vücûd: وجود, zarar: ضرر.

Dört harften oluşan mücerred masdarların ise “Fiil” bahsinde de değinildiği üzere sadece bir kalıbı vardır. Fa‘lele: فعلة kalıbındaki bu tür masdarlar için şu örnekler verilebilir: an‘ane: عننه, cerbeze: جريزه (güzel konuşma; beceriklilik; kurnazlık), felsefe: فلسفه, fezleke: فذلكه, şa‘şa‘a: شعشعه (gösteriş), tantana: طنطنه, terceme: ترجمه, vesvese: وسوسة, zelzele: زلزله.

Osmanlı Türkçesi metinlerinde bazı cümlelerin “fa‘lele: فعلة” vezninde kısaltılmış şekilleri de bulunmaktadır. Arap dilinde “Naht” adı verilen bu olguya dâir dilimize geçen kısaltmalardan bazıları şunlardır:

Besmele: بسملة (Bismi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm: Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla.)

Hamdele: حمدله (el-Hamdü li’llâh: Hamd Allah’a mahsustur.)

Havleka: حولقه (Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ bi’llâh: Güç ve kuvvet ancak Allah’a mahsustur.)

Heylele: هيلله (Lâ-ilâhe illa’llâh: Allah’tan başka ilâh yoktur.)

Salvele: صلولة (Salla’llâhu aleyhi ve sellem: Salât ve selâm Hz. Peygamber’in üzerine olsun.)

Arapçada aslî harflerden müteşekkil olan kelimelere, belirli kâidelere göre harf ilave edilerek meydana getirilen masdarlara ise “mezîdün fih” denilir. Bu tür masdarların Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metinleri okuyup anlamada ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira mücerred masdarlar, belirli bir kuralı olmayıp ancak başkalarından duyularak öğrenilebilirken, mezîdün fih masdarlar belirli kural ve kalıplar çerçevesinde meydana gelmektedir. Kalıplar anlamla doğrudan ilişkili olduğundan, bu yapıların bilinmesi, türetilen kelimelerin doğru/anamlı okunması hususunda büyük katkı sağlayacaktır.

Mezîdün fih masdarlardan Osmanlı Türkçesinde en çok kullanılanları şu şekildedir:

- İf‘âl (إفعال) → İbtâl: إبطال, icbâr: إجبار (zorlama), idrâk: إدراك (anlayış, akıl erdirme), ihbâr: إخبار (haber verme, bildirme), ihlâs: إخلاص, ihmâl: إهمال, ikmâl: إكمال (tamamlama), ikrâm: إكرام, imsâk: إمساك, in‘am: إنعام (nimet verme), insâf: إنصاف, inzâl: إنزال (indirme, indirilme), irsâl: إرسال (gönderme), irşâd: إرشاد (doğru yolu gösterme).
- Tef‘îl (تفعيل) → Ta‘dîl: تعديل, ta‘lîm: تعليم, tanzîm: تنظيم, tasdîk: تصديق, ta‘zîm: تعظيم (büyükleme), tadrîs: تدريس (ders verme, okutma), tekfîn:

- تکفین (kefenleme), tekml: تکمیل (kemâle erdirme, tamamlama), tertîb: ترتیب, tesbît: تثبیت, teslîm: تسلیم, teşbîh: تشبیه, teşkîl: تشکیل, teşrîf: تشریف (şereflendirme, şeref verme), teşvîk: تشویق.
- c. Müfâ'ale (مفاعلة) → Mu'âmele: معامله, muhâbere: مخابره, muhâkeme: محاکمه, mukâbele: مقابله, mücâdele: مجادله, müdâhale: مداخله, mükâleme: مناقشه (konuşma), mükâtebe: مکاتبه (yazışma), münâkaşa: مناقشه, münâzara: مناظره, müsâbaka: مسابקה, müsâmaha: مسامحه, müşâhede: مشاوه, müşâvere: مشاوره.
- d. İnfî'âl (انفعال) → İncizâb: انجذاب (çekme, çekilme), infî'âl: انفعال, infirâd: انفراد (yalnız olma), infisâh: انفساخ (bozulma), inkılâb: انقلاب, inkıtâ': انقطاع (kesilme), inkisâr: انكسار (kırılma), inkişâf: انكشاف, insicâm: انسجام.
- e. İftî'âl (افتعال) → İctihâd: اجتهاد, ictimâ': اجتماع, iftirâk: افتراق (ayrılma, dağılma), ihtidâ: اهتداء (doğru yola girme, İslâm dinini kabul etme), ihtimâl: احتمال, ihtiyâr: اختيار, iktidâr: اقتدار, iktisâb: اکتساب (kazanma, edinme), intikâl: انتقال, intişâr: انتشار, intizâr: انتظار (bekleme, gözleme), i'tikâd: اعتقاد, i'tinâ: اعتناء, iştiyâk: اشتیاق (şevklenme, özleme).
- f. İf'ilâl (افعال) → İğbirâr: اغبرار (tozlanma; kırılma, gücenme), ihmîrâr: احمرار (kızarma, kızılık), isvidâd: اسوداد (kararma, kara olma). [Osmanlı Türkçesindeki kullanım alanı çok dardır.]
- g. Tefa'ul (تفاعل) → Ta'allüm: تعلم (öğrenme), tahakkuk: تحقق, tahammül: تحمّل, takaddüm: تقدم (önce gelme, ileride bulunma), tarassud: ترصد (gözleme, bekleme), tasarruf: تصرف, teceddüd: تجدد (yenilenme), tefehhüm: تفهّم (yavaş yavaş anlama, farkına varma), tekebbür: تكبر (kibir gösterme, büyüklenme), tekemmül: تکمّل (kemâl bulma, olgunlaşma), tenezzül: تنزل, teşekkül: تشكل.
- h. Tefâ'ul (تفاعل) → Te'âvün: تعاون (yardımlaşma), tecâhül: تجاهل (bilmezlikten gelme), tefâhur: تفاخر (övünme), tekâmül: تکامل (kemâl bulma, olgunlaşma), temâyül: تمايل (meyletme, eğilme), tenâkuz: تناقض (çelişki), tenâzur: تناظر (birbirine bakma), tevâfuk: توافق (uyuma, uygun gelme), tevârus: توارث (bir kimseden miras kalma), tezâhür: تظاهر.
- i. İstif'âl (استفعال) → İsti'câl: استعجال (acele etme), isticvâb: استجواب (sorgu, sorguya çekme), istifsâr: استفسار (bir şeyin açıklanmasını isteme, anlamaya çalışma, sorma), istiğfâr: استغفار (Allah'tan günahın bağışlanmasını isteme), istihlâk: استهلاك (tüketme), istihrâc: استخراج (çıkarma), istihsân: استحسان (beğenme, güzel bulma), istihzâ: استهزاء

(alay etme), istikbâl: استقبال, istikrâr: استقرار, istintâk: استنطاق (sorgu, sorguya çekme), istiskâl: استسقال (soğuk davranışlarla hoşlanmadığını belli etme).

İsm-i Fâ'il

Osmanlı Türkçesi metinlerinde en çok kullanılan kalıplardan birisi de ism-i fâ'ildir. İsm-i fâ'il, fiilin ifade ettiği iş ve hareketi yapanı gösteren, fiilden türemiş bir kelimedir. Türkçedeki karşılığı "etken sıfat-fiil"dir. Sülâsî mücerred fiillerin ism-i fâ'ili, fâ'il: فاعل vezninde gelir: 'âdil: عادل, 'âkil: عاقل, 'âlim: عالم, 'ârif: عارف, bâyi': بائع, câhil: جاهل, gâib: غائب, Hâlık: خالق, kâmil: كامل, kâtib: كاتب, kâtil: قاتل, mâ'il: مائل, nâzır: ناظر, tâlib: طالب, şâkir: شاكر, zâhir: ظاهر, zâyi': ضائع.

Rubâî mücerredlerin ism-i fâ'ili ise müfa'il: مفعّل veznindedir: mütercim: مترجم, müvesvis: موسوس, müzezbib: مذذب, müzelzil: منزلل.

Rubâî mezîdlerden tefe'lül (تفعّل) kalıbında olanların ism-i failleri mütefa'il: متفعّل şeklinde gelir: mütebasbis: متبصّب, mütemerkiz: متمركز, müteselsil: متسلسل, mütezbib: متذبذب, mütezelzil: متزلزل.

Sülâsî mezîd fiillerin ism-i fâ'illeri ise -bâblara göre- Osmanlı Türkçesine geçmiş örnekleriyle birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

İsm-i Fâ'il		
Bâb	Vezin	Örnekler
İf'âl (إفعال)	Müf'il (مفعّل)	mu'ciz: معجز (acze düşüren), muhbir: مخبر (haber veren, haberci), muhsin: محسن (ihsân eden, iyilikte bulunan), muslih: مصلح (ıslah eden, düzelten), müdrîk: مدرّك (idrâk eden, anlayan), müfrit: مفريط (ıfraz eden, aşırı), mükrim: مكرم (ikram eden), münkir: منكر (inkâr eden), müslim: مسلم, müsrif: مسرف.
Tef'îl (تفعيل)	Müfa'îl (مفعّل)	mu'allim: معلّم, muharrir: محرّر (yazı yazan, yazar), musavvir: مصوّر (tasvir, resim yapan), mübelliğ: مبلغ (tebliğ eden, bildiren), müceddid: مجدّد (tecdid eden, yenileyici), müderris: مدرّس, müfessir: مفسّر (tefsir eden, açıklayan), müneccim: منجم (yıldızların durum ve hareketlerinden anlam çıkaran kimse, yıldız falcısı), mürettib: مرتّب (düzenleyen, sıraya koyan; dizgici), müsekkîn: مسكّن (teskin edici, yatıştırıcı).

Müfâ'ale (مفاعلة)	Müfâ'il (مفاعِل)	mu'âvin: معاون, muhâfiz: محافظ, muhârib: محارب (savaşan, savaşçı), muhâsım: مخاصم (birbirine düşman olanlardan her biri), mücâhid: مجاهد, mücâvir: مجاور (komşu), müdâvim: مداوم, münâfik: منافق, münâsib: مناسب, müsâ'id: مساعد.
İnfi'âl (انفعال)	Münfa'il (منفعل)	mündemic: مندمج (bir şeyin içinde var olan, bulunan), münderic: مندرج (içinde bulunan, bir şeyin içinde yer almış), münfesih: منفسخ (bozulan, bozulmuş, dağılmış), münharif: منحرف (sapan, doğru gitmeyen), münhasır: منحصر (mahsus, sınırlanmış, sınırlı), münhezim: منهزم (bozguna uğrayan, uğramış), münkalib: منقلب (değişmiş, dönüşmüş olan), münkarız: منقرض (biten, arkası gelmeyen), münkasım: منقسم (kısım kısım bölünen, bölünmüş).
İfti'âl (افتعال)	Müfta'il (مفتعل)	muhtelif: مختلف (çeşitli, türlü), muhtelit: مختلط (karma, karışık), muhterik: مخترق (tutuşup yanan, yanmış), muktedir: مقتدر, muktesid: مقتصد (tutumlu), mu'tedil: معتدل, müctehid: مجتهد (ictihâd eden), müctemi': مجتمع (toplanan, toplanmış), münteşir: منتشر (yaygın, yayılmış), mürteci': مرتجع (geriye dönen, gerici).
İf'ilâl (افعال)	Müf'al (مفعَل)	muğber: مغبر (tozlu, tozlanmış; güvenmiş, küskün), mu'vec: معوج (dalgalı, dolambaçlı).
Tefa'ul (تفعّل)	Mütefa'ul (متفعل)	mütebessim: متبسم (gülümseyen), müte'essif: متأسف (üzülen), mütefekkir: متفكّر (tefekkür eden, düşünür), mütegayyir: متغيّر (değişen, başkalaşan), müteharrik: متحرك (hareket eden, hareketli), mütehassıs: متخصص (uzman), mütereddid: متردد (tereddüt eden, kararsız), müteşebbis: متشبّث (teşebbüs eden, bir işe girişen), müteveccih: متوجه (bir tarafa dönen, yönelen), müteyakkız: متيقظ (uyanık, tetikte).
Tefâ'ul (تفاعّل)	Mütefâ'il (متفاعّل)	mütebâ'id: متباعد (uzaklaşan, birbirinden uzak bulunan), mütecânis: متجانس (bir cinsten olan), mütehâlif: متخالف (birbirine uymayan), mütekâbil: متقابل (biri ötekinin karşısında olan, karşılıklı), mütekâ'id: متقاعد (emekliye ayrılmış, emekli),

		mütekârib: متقارب (yakın, yaklaşan), mütekâsil: متكاسيل (üşenen, tembelce davranan), mütenâsib: متناسب (uygun), mütenâvil: متناول (alıp yiyen), mütesâdif: متصادف (tesadüf eden, rast gelen).
İstif'âl (استفعال)	Müstef'il (مستفعل)	müsta'cil: مستعجل (acele eden), müstağfir: مستغفر (Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileyen), müstahric: مستخرج (istihrâc eden, çıkaran), müstakil: مستقل (bağımsız, kendi başına), müstantık: مستنطق (söyletmek isteyen, sorgu hâkimi), müstehlik: مستهلك (tüketici), müstehzî: مستهزي (alaycı), müstenkif: مستنكف (kabul etmeyen, geri duran, çekimser), müstensih: مستنسخ (istinsah eden, kitap vb. eserleri yazarak kopya eden kimse), müsteşrik: مستشرق (doğu bilimci, şarkiyatçı).

İsm-i Mef'ûl

İsm-i mef'ûl, fiilin ifade ettiği iş ve hareketten etkilenen kimse ya da nesneyi gösteren “edilgen sıfat-fiil”dir. Sülâsî mücerred fiillerin ism-i mef'ûlleri, mef'ûl: مفعول veznindedir. Ma'bûd: معبود (kendisine ibadet olunan), ma'dûd: معدود (sayılı, sayılmış; belli), mahkûm: محكوم, mansûr: منصور (Allah'ın yardımıyla gâlib, üstün gelmiş), ma'rûf: معروف (herkesçe bilinen, tanınmış, belli), ma'sûm: معصوم (günahsız, suçsuz, kabahatsiz), matlûb: مطلوب (istenilen, aranan şey), meb'ûs: مبعوث (gönderilen; öldükten sonra diriltilmiş olan; milletvekili), mechûl: مجهول, medyûn: مديون (borçlu), mektûb: مكتوب (yazılmış, mektup), mesrûr: مسرور, meşhûr: مشهور, mevcûd: موجود, mev'ûd: موعود (va'd edilmiş, söz verilmiş), mevzûn: موزون (ölçülü; biçimli, düzgün), mezkûr: مذكور (zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış).

Rubâî mücerredlerin ism-i mef'ûlü müfa'lel: مفعلةl vezninde gelir: mutantan: متانتان (tantanalı, şatafatlı, gösterişli), muşa'sa': مشعشع (ışıldayan, ışık saçan; çakırkeyf), müdebdeb: مددب (debdebeli, gösterişli), müselsel: مسلسل (teselsül eden, zincirleme, ardı ardına), mütercem: مترجم (tercüme olunmuş), müzebzeb: مذذب (bir şeye karar veremeyen; çok karışık).

Sülâsî mezîd fiillerin ism-i mef'ûlleri ise -bâblara göre- Osmanlı Türkçesinde kullanılan bazı örnekleriyle birlikte şu şekildedir:

İsm-i Mef'ûl		
Bâb	Vezin	Örnekler
İf'âl (إفعال)	Müf'al (مفعّل)	muhrec: مخرَج (ihrâc olunmuş, dışarı çıkarılmış), mübrem: مبرّم (kaçınılmaz, vazgeçilmez), mücmel: مجمل (kısa ve özlü), mükrem: مكرم (ikrâm olunmuş, ağırlanmış), münker: منكر (inkâr edilen, kabul ve tasdik edilmeyen), müsbet: مثبت (tesbit edilmiş, olumlu, pozitif), müsned: مسند (isnâd edilmiş, nisbet edilmiş), müşâr: مشار (işaret olunan, işaretle gösterilen).
Tef'il (تفعيل)	Müfâ'al (مفعّل)	mu'azzeb: معذب (azab içinde bulunan), mukaddem: مقدم (takdim edilen; önde olan, önce gelen), mukadder: مقدر (takdîr olunmuş, yazgıda var olan), muvazzaf: موظف (bir görev ve hizmetle yükümlü olan), mü'eddeb: مؤدب (te'dib edilmiş, edepli), mü'ekked: مؤكّد (te'kid edilmiş, sağlamlaştırılmış), mü'esses: مؤسس (tesis edilmiş, kurulmuş), müreffeh: مرفح (rahata, bolluğa kavuşturulmuş), mürekkeb: مركب (terkîb edilmiş, iki veya daha çok şeyin karışmasından meydana gelen, birleşik), müsellem: مسلم (teslîm edilmiş; doğruluğu, gerçekliği herkesçe kabul edilmiş olan).
Müfâ'ale (مفاعلة)	Müfâ'al (مفاعّل)	mu'âhez: مؤاخذ (muâhaze olunan, tenkîd edilen), mu'âteb: معاتب (azarlanan), muhâtab: مخاطب (hitâb olunan, kendisine söz söylenen), muzâ'af: مضاعف (iki kat, kat kat, katmerli), mübârek: مبارك (bereketli, hayırlı, kutlu), müşâhed: مشاهد (görölmüş, görölen).
İfti'âl (افتعال)	Müfta'al (مفتعلّ)	muhtasar: مختصر (kısaltılmış, kısa), murtazâ: مرتضى (razı olunmuş, memnun olunmuş), muztar: مضطرّ (çaresiz kalmış, zorunda kalmış), mükteseb: مكتسب (kazanılmış, elde edilmiş), müntahab: منتخب (seçilmiş), müntehâ: منتهى (nihayet bulmuş, son derece), mürted: مرتدّ (İslâm dininden dönen kimse), müşterek: مشترك (iştirâk eden, ortak, birlik), müttehem: متهم (kabahatli, suçlu).
Tefa'al (تفعّل)	Mütefa'al (متفعّل)	mütecesses: متجسس (takibe uğramış, şüpheli), müteessef: متأسّف (teessüf olunmuş), müteşebbes: متشبهت (teşebbüs edilmiş), mütevecceh: متوجه

		(yönelinmiş), mütevehhem: متوهّم (vehm olunmuş), müteyemmen: متيّمّن (meymenetli, uğurlu).
Tefâ'ul (تفاعّل)	Mütefâ'a I (متفاعّل)	müte'âref: متعارف (herkesin bildiği, ünlü), mütecâvez: متجاوز (tecavüze uğramış, gasbedilmiş), mütecâzeb: متجاذّب (cezbedilen, çekilen), mütedâvel: متداول (elden ele gezen, kullanılan), mütesâned: متسانّد (dayanılan), mütevâsâ: متواصى (birbirine tavsiye edilen, karşılıklı vasi kılınmış).
İstif'âl (استفعال)	Müstef'a I (مستفعال)	müstahdem: مستخدم (hizmette bulunan), müstahkem: مستحكم (sağlamlaştırılmış), müstahrec: مستخرج (çıkarılmış, alınmış), müstahsal: مستحصل (istihsâl edilmiş, yetiştirilmiş, üretilmiş), müstahsen: مستحسن (güzel sayılmış, beğenilmiş), müstakbel: مستقبل (karşılanan; önde, ileride bulunan; gelecek), müstehlek: مستهلك (yiyip içilerek tüketilmiş, bitirilen), müste'men: مستأمن (kendisine eman verilmiş olan), müstenbat: مستنبط (istinbât olunan, zımmen anlaşılan), müsteşhed: مستشهد (şâhit tutulan, şâhit olarak gösterilen).

Sıfat-ı Müşebbehe

Devamlı, değişmeyen durum ve nitelikleri anlatan, ism-i fâ'il nev'inden sıfatlara "sıfat-ı müşebbehe" adı verilmektedir. Güzellik-çirkinlik, açlık-tokluk, sakatlık ve kusurluluk gibi sıfatlar ile bazı duygulardaki sürekliliği, kalıcılığı ifade eden kelimelerdir. Sıfat-ı müşebbehenin çeşitli vezinleri vardır. Osmanlı Türkçesinde en çok kullanılan vezinler şunlardır:

Ef'al (أفعال) → ebkem: أبكم (dilsiz), ebleh: أبله (aptal, alık), ebyaz: أبيض (pek ak, pek beyaz), esmer: أسمر, eşhel: أشهل (ela), eşkar: أشقر (al renkli).

Fa'îl (فعليل) → akîm: عقيم (kısır, neticesiz), cemîl: جميل (güzel), hakîm: حكيم, kerîm: كريم, kesîr: كثير (çok, bol), latîf: لطيف, rezîl: رذيل, sahîh: صحيح.

Fa'lân (فعلان) → atşân: عطشان (susuz, susamış), keslân: كسلان (tembel), nedmân: ندمان (pişman), sekrân: سكران (sarhoş), şeb'ân: شبعان (tok, doymuş).

Fe'ûl (فَعُول) → acûl: عجل (aceleci), sabûr: صبور (çok sabırlı), tahûr: طهور (temizleyici, arıtıcı), vakûr: وقور.

Fey'il (فَعِيل) → leyyin: لين (yumuşak), meyyit: ميت (ölü), seyyid: سيد (efendi), tayyib: طيب (iyi, güzel, hoş).

Mübalağalı İsm-i Fâ'il

Çokluk ve mübalağa manası ifade eden sıfat cinsinden isimlerdir. Türkçede ism-i fâ'illerin başına “çok, gayet, pek, fazla, dâimâ” gibi zarfların getirilmesiyle elde edilir. En çok kullanılan mübalağa vezinleri, örnekleriyle birlikte şu şekildedir:

Fa‘‘âl (فَعَال) → cevâl: جَوَال (çok hareketli), devvâr: دَوَار (devreden, çok dönen), fettâh: فَتَاح (zafer kazanmış, üstün gelmiş, fetheden, açan), kezzâb: كَذَّاب (çok yalan söyleyen), meddâh: مَدَّاح (aşırı övgüde bulunan kimse; taklitler yaparak, hoş hikâye anlatarak halkı eğlendiren sanatçı), seyyâh: سَيَّاح (gezici, gezen, dolaşan).

Fa‘‘âle (فَعَالَة) → allâme: عَلَامَة (çok bilgili), fehhâme: فَهَّامَة (çok anlayışlı, pek zeki).

Mif‘âl (مِفْعَال) → midrâr: مِدْرَار (bol yağmurlu, sağanak yağmuru taşıyan [gök, bulut]), mikdâm: مِقْدَام (çok çabalayan), miksâr: مِكْسَار (çok konuşan; teksir eden, çoğaltan), mit‘âm: مِطْعَام (yemeği bol olan; çok yemek yiyen).

Fa‘ûl (فَعُول) → anûd: عَنُود (inatçı), cehûl: جَهُول (pek câhil), cesûr: جَسُور, hasûd: حَسُود (kıskanç, çekemeyen), sabûr: صَبُور (çok sabreden, sabırlı), şekûr: شَكُور (çok şükreden), velûd: وُلُود (doğurgan; çok eser veren).

Diğer bazı vezinlerde gelen mübalağalı ism-i fâ'iller: alîm: عَلِيم (çok bilen), rahîm: رَحِيم (çok merhametli, acıyan), şerîf: شَرِيف (şerefli, soylu), siddîk: صَدِيق (pek doğru, sözünün eri), miskîn: مَسْكِين (âciz, zavallı), farûk: فَارُوق (doğruyu yanlıştan, haklıyı haksızdan ayırmakta pek mâhir olan).

İsm-i Tafdîl

Karşılaştırma yapmak ya da üstünlük belirtmek amacıyla kullanılan sıfatlardır. İsm-i tafdîlin bir tek vezni vardır: Ef'al (أَفْعَال): ahlâ: أَحْلَى (daha, en, pek tatlı), ahsen: أَحْسَن (daha, en, pek güzel), akvâ: أَقْوَى (daha, en, çok kuvvetli), a'lâ: أَعْلَى (daha, en, pek yüksek), a'lem: أَعْلَم (daha, en, pek bilgili), a'zam: أَعْظَم (daha, en, pek büyük), efdal: أَفْضَل (daha, en, pek faziletli, üstün), ehven: أَهْوَن (en zararsız; daha hafif, kolay, ucuz), ekber: أَكْبَر (daha, en, pek büyük), elyak: أَلْيَق (daha, en, pek lâyıık), elzem: أَلْزَم (daha, en, pek lâzım, lüzumlu), ender: أُنْدَر (daha, en, pek nâdir; çok seyrek ve az bulunan), enfes: أَنْفَس (daha, en, pek nefis), esah: أَصَحَّ (daha, en, pek sahih, doğru), esfel: أَسْفَل (en sefil, pek aşağı), eşed: أَشَدَّ (daha, en, pek şiddetli, çetin), evlâ: أَوْلَى (daha uygun, daha lâyıık, daha iyi).

İsm-i Mekân

İsm-i mekân, eylemin gerçekleştiği yeri bildiren isimdir. Sülâsî mücerred fiillerde “Mef'al: مَفْعَلٌ” ve -muzârî fiilin sondan bir önceki harfinin meksûr (kesreli) olması durumunda- “Mef'il: مَفْعِلٌ” kalıbında gelir. Ayrıca “Mef'alet: مَفْعَلَتٌ ve Mef'ilet: مَفْعِلَتٌ” kalıpları da vardır.

Mef'al (مَفْعَلٌ) → ma'bed: مَعْبَدٌ, matbah: مَطْبَخٌ (mutfak), mekteb: مَكْتَبٌ, menfez: مَنْفَذٌ (girecek veya geçecek yer, delik, açma), merkad: مَرْقَدٌ (yatacak, uyuyacak yer, mezar, kabir), mesken: مَسْكَنٌ, meşreb: مَشْرَبٌ (yaradılış, mizaç, karakter, huy).

Mef'il (مَفْعِلٌ) → mahfil: مَحْفِلٌ (oturulacak, görüşülecek yer, toplantı yeri; câmilerde parmaklıkla ayrılmış yüksek yer), meclis: مَجْلِسٌ, menzil: مَنزِلٌ (yolculukta dinlenmek amacıyla durulan yer, ev, bir günlük yol, mesafe), mescid: مَسْجِدٌ, mevki: مَوْكِبٌ (durak, duracak yer), mevki': مَوْقِعٌ, mevtin: مَوْطِنٌ (yerleşilip oturulan, yurt edinilen yer).

Mef'alet (مَفْعَلَتٌ) → mahfaza: مَحْفَظَةٌ (içinde öteberi saklanan küçük kutu), mahkeme: مَحْكَمَةٌ, manzara: مَنظَرَةٌ, ma'reke: مَعْرَكَةٌ (savaş meydanı), matba'a: مَطْبَعَةٌ, medrese: مَدْرَسَةٌ, merhale: مَرْحَلَةٌ.

Mef'ilet (مَفْعِلَتٌ) → maşrika: مَشْرِيقَةٌ (kışın güneşe karşı oturulan yer), mazınne: مَظِنَّةٌ (hakkında zan ve şüphe olan, şüpheli; ermiş sanılan), mehlike: مَهْلِكَةٌ (helâk olacak yer, tehlikeli yer), menzile: مَنزِلَةٌ (inecek yer, konak yeri, ev), mesîre: مَسِيرَةٌ (gezilecek yer, gezinti yeri).

Mezîd fiillerin ism-i mef'ûlleri, ayrıca ism-i mekân ve ism-i zamân anlamını ifade etmekteyse de, Osmanlı Türkçesinde kullanılmamıştır.

İsm-i Zamân

Eylemin gerçekleşme zamanını bildiren kelimelere ism-i zamân denilir. İsm-i zamân, ism-i mekân ile ortak iki kalıba sahiptir. Bunlar “Mef'al: مَفْعَلٌ” ve “Mef'il: مَفْعِلٌ” kalıplarıdır. Aynı kelime hem mekân hem zamana işaret edebileceğinden, anlam kelimenin cümle içerisindeki yerine göre değişecektir. Örneğin “mevlid-i Nebî” denildiğinde, bu hem Hz. Peygamber'in doğduğu yere hem de doğum zamanına işaret etmektedir. Bu ve benzeri ibareler, geçtiği yerlerdeki anlam örgüsü çerçevesinde değerlendirilecek ve ona göre anlam verilecektir.

İsm-i zamânın, Osmanlı Türkçesinde az kullanıldığını belirtmemiz gerekir.

Mef'al (مَفْعَلٌ) → mahbel: مَحْبَلٌ, mebd': مَبْدَأٌ.

Mef'il (مَفْعِلٌ) → mevlid: مَوْلِدٌ, mevsim: مَوْسِمٌ.

İsm-i Mensûb

İsm-i mensûblar; bir yere, aileye, mesleğe, dine yahut herhangi bir şeye mensûb/ait olmayı ifade eden kelimelerdir. İsm-i mensûbların herhangi bir vezni yoktur. Kelimenin sonuna getirilen “yâ-yı nisbet” eki ile elde edilir. Bu ek Arapçada “-iyyun” şeklinde okunan şeddeli bir “ye”dir. Osmanlı Türkçesinde ise bu harften şedde ve tenvin kaldırılır ve harf, “î” şekline dönüşür. “Yâ-yı nisbet” Türkçedeki “-lı, -li, -cı, -ci, -ça, -çe” gibi eklere karşılıktır. İsm-i mensûbun yapılışıyla ilgili dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır:

- Nisbet eki olan “-ye: ي” sessizle biten kelimelere doğrudan getirilir: asker-askerî (عسكري-عسكر), cebr-cebrî (جبري-جبر), ilm-ilmî (علمي-علم), mâl-mâlî (مالي-مال), mülk-mülkî (ملكي-ملك).
- İsm-in sonunda t : ت veya e : ه varsa bu harfler atılarak nisbet eki, sonda bulunan harfe eklenir: âdet-âdî (عادي-عادت), siyâset-siyâsî (سياست-سياسي), tabî‘at-tabî‘î (طبيعي-طبيعت), tecrübe-tecrübî (تجربة-تجربي).
- Sonunda elif-i maksûre (ا - ي) bulunan isimlerde, elif-i maksûre vâv (و)’a çevrilir: ma‘nâ-ma‘nevî (معنوي-معنى), dünyâ-dünyevî (دنوي-دنيا).
- Sonunda elif-i memdûde (اء) bulunan isimlerde kelimenin sonundaki hemze düşürülür, bunun yerine “وي” ya da “ئي” getirilir: semâ-semâî (صحرائي/ صحراوي - صحراء ساهرائي-سمااء), sahrâ-sahrâvî/sahrâî (صحرائي/ صحراوي - صحراء ساهرائي-سمااء).

İsm-i Âlet

Âlet ve edevâta isim olan kelimelerdir. Osmanlı Türkçesinde en çok kullanılan ism-i âlet vezinleri örnekleriyle beraber şu şekildedir:

Mif‘âl (مفعال) → mısbâh: مصباح (kandil, çıra, meşale), mızrâb: مضراب (telli çalgıları çalmaya yarayan âlet, çalgıç, tezene), miftâh: مفتاح (anahtar), mikyâs: مقياس (ölçek, ölçü âleti), mi‘râc: معراج, mi‘sâr: معصار (mengene), mi‘yâr: معيار (ölçü; ayıraç), mîzân: ميزان.

Mif‘al (مفعال) → mikleb: مقلب (ciltli kitapların sol cilt kapağında bulunan ve okunmakta olan yeri belli eden, ucu üçgenimsi, katlanabilir parça), mıkta‘: مقطوع (üzerinde kamyş kalemin ucu kesilen âlet), mîstar: مسطر (satırları doğru gösterebilmek için gerekli çizgileri yapmaya yarayan âlet), mîtbah: مطبخ (yemek pişirme âleti), miğfer: مغفر, mihver: محور, minber: منبر, mirkam: مرقم (kalem, yazacak âlet).

İsm-i Tasgîr

Bir şeyin küçüklüğünü ya da azlığını gösteren isimlerdir. Kimi zaman hakaret, kimi zaman ise sevgi ve merhamet manalarını içerir. İsm-i tasgîr Osmanlı Türkçesinde az kullanılmıştır. Üç vezni vardır:

Fu‘ayl (فُعيل) → cüneyd: جُنَيْد (askercik, küçük asker), hüseyin: حُسَيْن, kuleym: قُلَيْم (küçük kalem), ubeyd: عُيَيْد (kulçağыз, kölecik).

Fu'ay'il (فُعَيْل) → düfeytir: دُفَيْتِر (küçük defter), müneyzil: مُنَيَزِل (küçük ev), müseycid: مُسَيِّجِد (küçük mescid), uveylim: عُوَيْلِم (küçük âlim, âlimcik).

Fu'ay'il (فُعَيْل) → kunaydîl: كُنَيْدِيل (küçük kandil), müfeytîh: مُفَيْتِيح (küçük anahtar), mükeytîb: مُكَيْتِيْب (küçük mektep, okul), useyfîr: عُصَيْفِير (serçecik).

Tür Bakımından İsimler: Müzekker (Eril) - Müennes (Dişil)

Arapçada isimler tür bakımından müzekker (eril) ve müennes (dişil) olmak üzere ikiye ayrılır. Türkçe ve Farsçada böyle bir ayırım bulunmamaktadır.

Müzekker isimler: Cinsiyet bakımından erkek olan ya da tür itibariyle bu sınıfa dâhil edilen/müzekker kabul edilen isimlerdir.

Müennes isimler: Cinsiyet olarak dişil olan ya da tür itibariyle bu sınıfa dâhil edilen/müennes kabul edilen isimlerdir.

Bir kelimenin keyfiyet (müzekkerlik-müenneslik) açısından hangi kategoride değerlendirileceği, özellikle sıfat tamlamaları açısından önem arz etmektedir. Zira doğru bir sıfat tamlaması oluşturabilmek için hem kemiyet hem de keyfiyet açısından kelimeler hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.

Müennes kelimeler, şekil ve anlama dayalı bazı yönleriyle müzekker kelimelerden ayrılır. Bu itibarla müennes kelimeler “**müennes-i lafzî**” ve “**müennes-i ma'nevî**” olmak üzere ikiye ayrılır:

Müennes-i lafzî: Şekilsel özelliklerine bakılarak dişil kabul edilen isimlerdir. Te'nîs/dişilik alâmeti üçtür:

1. Bitişik te (ة): Buna “tâ-i merbûta” veya “yuvarlak te” de denir. Osmanlı Türkçesinde genellikle “hâ-i resmîye (هـ)” şeklinde yazılır ve “-a, -e” olarak okunur: cemîl-cemîle (جميله-جميل), edîb-edîbe (أديبه-أديب), kâtib-kâtibe (كاتبه-كاتب), melîh-melîha (مليحه-مليح), me'mûr-me'mûre (مأموره-مأمور), merhûm-merhûme (مرحومه-مرحوم), mu'allim-mu'allime (معلمه-معلم), mü'min-mü'mine (مؤمنه-مؤمن), mürebbî-mürebbiye (مربيه-مربي), nazîf-nazîfe (شاعره-شاعر), şâir-şâire (نظيفه-نظيف).
2. Elif-i memdûde (اء): Ef'al (أفعل) vezninde gelen ve renk bildiren kelimelerin, fa'lâ' (فعلاء) vezninde müennesini yapar: ahdar-hadrâ (أخضر-أخضر), ahmer-hamrâ (حمراء-أحمر), ebyaz-beyzâ (بيضاء-أبيض), esmer-semrâ (سمراء-أسمر), esved-sevdâ (سوداء-أسود).
3. Elif-i maksûre (ى): Kelimenin sonunda bulunan ve (ى) şeklinde yazılan eliftir: fetvâ: فتوى, hüsânâ: حسنى, kübrâ: كبرى, suğrâ: صغرى, şûrâ: شورى, uzmâ: عظمى.

Müennes-i ma'nevî: Anlam bakımından dişil kabul edilen kelimelerdir:

1. Kadınlara verilen özel isimler: Ayşe: عائشه, Hatice: خديجه, Gülsüm: كلثوم, Meryem: مريم, Zeyneb: زينب.
2. Dişi varlıkları işaret eden cins isimler: Bint: بنت (kız), uht: أخت (kız kardeş), ümm: أم (anne).
3. Ülke, şehir ve kabile isimleri: Mısır: مصر, Ankara: أنقره, Bağdat: بغداد, Bursa: بروسه, Haleb: حلب, Şam: الشام, Kureys: قريش, Gatafan: غطفان.
4. Vücudun çift organlarının isimleri: Yed: يد (el), ayn: عين (göz), üzün: أذن (kulak), ricl: رجل (ayak).
5. Gayr-ı âkil (aklı olmayan) canlı veya cansız bütün çokluklar, müfred-müennes kabul edilir: aklâm: أقلام (kalemler), kütüb: كتب (kitaplar), eşcâr: أشجار (ağaçlar), tuyûr: طيور (kuşlar), şühûr: شهور (aylar).
6. Müennes kabul edilmeleri semâ'î olan; yani duyularak öğrenilen, öyle kabul edilen kelimeler: nefis: نفس, harb: حرب, nâr: نار (ateş), şems: شمس (güneş), cehennem: جهنم, firdevs: فردوس (cennet), rîh: ريح (rüzgâr), dâr: دار (ev).

Sayı Bakımından İsimler

Arapçada isimler ve isim cinsinden olan kelimeler kemiyet bakımından; müfred (tekil), tesniye (ikil) ve cem' (çoğul) olmak üzere üçe ayrılır:

Müfred (Tekil)

Bir tek varlığa işaret eden kelimelerdir: mu'allim: معلم, tabîb: طبيب, recül: رجل (adam), kalem: قلم, kitap: كتاب, mekteb: مكتب, mescid: مسجد, dâr: دار (ev, yurt).

Tesniye (İkil)

Arapçada Türkçe, Farsça ve pek çok dünya dilinden farklı olarak iki varlığa işaret eden isimler bulunmaktadır. Bu tür isimlere "müsennâ" denilir. Kelimenin müsennâ yapılması, cümle içerisindeki konumuna göre farklılık arz etmektedir. İkil yapılacak kelimeye, raf hâlinde elif ve nûn (+an: ان-) , diğer durumlarda (nasb ve cer hallerinde) ise yâ ve nûn (+eyn / ين-) getirilir. Osmanlı Türkçesinde ikil kelimelerin esas olarak (-ين) şekli kullanılmıştır:

Kalem: قلم → kalemeyn: قلمين (İki kalem)

Harf: حرف → harfeyn: حرفين (İki harf)

Kelime: كلمة → kelimeyn: كلمتين (İki kelime)

Taraf: طرف → tarafeyn: طرفين (İki taraf)

Vâlid: والد → vâlideyn: والدين (Anne ve baba)

Hasan: حسن → Hasaneyn: حسنين (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin)

Harem: حرم → Haremeyn: حرمين (Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî)

Eb: أب → ebeveyn: أبوين (Anne ve baba)

Îd: عيد → îdeyn: عيدين (Ramazan ve Kurban bayramları)

Memleket: مملكت → Memleketeyn: مملكتين (İki memleket / Eflak ve Boğdan)

Cem‘ (Çoğul)

Arapçada sayı bakımından üç ve üçten fazla olan isimlere cem‘ (çoğul) denir. Çoğul isimler kurallı ve kuralsız olmak üzere iki kısma ayrılır:

Kurallı Çoğul

a. *Cem‘-i müzekker-i sâlim*: Kurallı eril çoğullardır. Müfred (tekil) bir ismin sonuna raf hâlinde vâv-nûn (+ûn: ون), nasb ve cer hâlinde ise yâ-nûn (+în: ين) getirilmek sûretiyle elde edilir. Osmanlı Türkçesinde genellikle (+în: ين) şekli kullanılmıştır:

Mu‘allim: معلّم → mu‘allimûn: معلّمون / mu‘allimîn: معلّمين (Öğretmenler)

Kâtib: كاتب → kâtibûn: كاتبون / kâtibîn: كاتبين (Yazıcılar)

Me‘mûr: مأمور → me‘mûrûn: مأمورون / me‘mûrîn: مأمورين (Memurlar)

Mü‘min: مؤمن → mü‘minûn: مؤمنون / mü‘minîn: مؤمنين (Müminler)

Müslim: مسلم → müslimûn: مسلمون / müslimîn: مسلمين (Müslümanlar)

Hâzır: حاضر → hâzırûn: حاضرّون / hâzırîn: حاضرّين (Hazır bulunanlar)

Muhakkık: محقق → muhakkıkûn: محققون / muhakkıkîn: محققين (Tahkik edenler)

Sâdık: صادق → sâdıkûn: صادقون / sâdıkîn: صادقين (Sâdıklar)

Münâfık: منافق → münâfıkûn: منافقون / münâfıkîn: منافقين (Münâfıklar)

Müsrif: مسرف → müsrifûn: مسرفون / müsrifîn: مسرفين (İsraf edenler)

b. *Cem‘-i müennes-i sâlim*: Kurallı dişil çoğullardır. Müfred (tekil) bir ismin sonuna elif ve tâ (+ât: ات) getirilerek elde edilir. Bu eki alan kelimeler (ة , ة) ile sona eriyorsa -ki bunlar Osmanlı Türkçesi metinlerinde hâ-i resmiyye (ه) veya açık tâ (ت) şeklindedir- bu harfler düşer, yerine (ات) getirilir:

hikâye: حكاية - hikâyât: حكايات

inâyet: عنایت - inâyât: عنايات

mu‘allime: معلّمة - mu‘allimât: معلّمات

muhâbere: مخابرة - muhâberât: مخابرات

muhâkeme: محاكمة - muhâkemât: محاكمات

muhâsebe: محاسبة - muhâsebât: محاسبات

mükâtebe: مكاتبه - mükâtebât: مكاتبات

mülâhaza: ملاحظة - mülâhazât: ملاحظات

risâle: رسالة - risâlât: رسالات

şikâyet: شكايه - şikâyât: شكايات

Bazı masdarlar müennes kabul edildiği için çoğulları (+ât: ات) eklenerek elde edilir:

idhâl: إدخال - idhâlât: إدخالات
ihrâc: إخراج - ihrâcât: إخراجات
inkılâb: انقلاب - inkılâbât: انقلابات
istihsâl: استحصال - istihsâlât: استحصالات
kemâl: كمال - kemâlât: كمالات
ta'îm: تعليم - ta'îmât: تعليمات
tebeddül: تبدل - tebeddülât: تبدلات
tedrîs: تدريس - tederîsât: تدريسات
teşkil: تشكيل - teşkilât: تشكيلات
tezâhür: تظاهر - tezâhürât: تظاهرات
tulû': طلوع - tulû'ât: طلوعات
vukû': وقوع - vukû'ât: وقوعات

İnsana delâlet etmeyen ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûllerin çoğulları da bu şekilde yapılır:

kâ'in: كائن - kâ'inât: كائنات
ma'lûm: معلوم - ma'lûmât: معلومات
mechûl: مجهول - mechûlât: مجهولات
mektûb: مكتوب - mektûbât: مكتوبات
mevcûd: موجود - mevcûdât: موجودات
meşrûb: مشروب - meşrûbât: مشروبات
mümkin: ممكن - mümkinât: ممكنات
müşkil: مشكل - müşkilât: مشكلات
münderic: مندرج - mündericât: مندرجات
vârid: وارد - vâridât: واردات

İsm-i mensûb kelimelerin çoğulları da cem'-i müennes-i sâlim kuralına göre yapılır:

edebî: أدبي - edebiyât: أدبيات
cüz'î: جزئي - cüz'iyât: جزئيات
fi'li: فعلي - fi'liyât: فعليات
hezeli: هزلي - hezeliyyât: هزليات
hikemî: حكمي - hikemiyât: حكميات
hissî: حسي - hissiyyât: حسيات

Kuralsız Çoğul

Müfred isimlerin yapıları değiştirilerek elde edilen çoğullardır. Bu çeşit isimlere “cem‘-i mükesser/kırık çoğul” da denilmektedir. Bunlar semâ‘îdir; işitilerek ya da sözlüğe bakılarak öğrenilebilir. Kuralsız çoğulların pek çok kalıbı vardır:

1. Ef‘âl (افعال) Kalıbı

- ‘aded: عدد - a‘dâd: اعداد (sayılar)
‘ayn: عين - a‘yân: أعيان (gözler)
gayr: غير - aġyâr: أغيار (yabancılar, başkaları)
hüküm: حكم - ahkâm: أحكام (hükümler)
hür: حرّ - ahrâr: أحرار (hür olanlar)
kavl: قول - akvâl: أقوال (sözler)
kavm: قوم - akvâm: أقوام (kavimler)
kısım: قسم - aksâm: أقسام (kısımlar)
levn: لون - elvân: ألوان (renkler)
mesel: مثل - emsâl: أمثال (hikâyeler; benzerler)
nev‘: نوع - envâ‘: أنواع (çeşitler)
nûr: نور - envâr: أنوار (nûrlar)
şî‘r: شعر - eş‘âr: أشعار (şiiirler)
Türk: ترك - etrâk: أتراك (Türkler)
varak: ورق - evrâk: أوراق (yapraklar, kâğıtlar)
vasf: وصف - evsâf: أوصاف (vasıflar)
veled: ولد - evlâd: أولاد (çocuklar)

2. Fi‘âl (فعال) Kalıbı

- ‘abd: عبد - ‘ibâd: عباد (kullar)
‘azm: عظم - ‘ızâm: عظام (kemikler; büyükler)
belde: بلدة - bilâd: بلاد (beldeler, şehirler)
cebel: جبل - cibâl: جبال (dağlar)
cemel: جمل - cimâl: جمال (develer)
cennet: جنّات - cinân: جنان (cennetler, bahçeler)
fi‘l: فعل - fi‘âl: فعال (işler)
kebîr: كبير - kibâr: كبار (büyükler)
kerîm: كريم - kirâm: كرام (cömertler, şerefliler)

3. Fu‘âl (فُعَال) Kalıbı

câhil: جاهل - cühhâl: جهال
fâcir: فاجر - füccâr: فجّار (günahkârlar)
hâc: حاج - huccâc: حجّاج (hacılar)
hâcib: حاجب - huccâb: حجّاب (kapıcılar, perdeciler)
hâkim: حاكم - hükkâm: حكام
hâsid: حاسد - hussâd: حسّاد (hased edenler)
kâfîr: كافر - küffâr: كفّار
kâtib: كاتب - küttâb: كتاب
nâsih: ناصح - nussâh: نصّاح (nasihatçılar)
tâcir: تاجر - tüccâr: تجّار
tâlib: طالب - tullâb: طلاب

4. Fu‘âl (فُعَال) Kalıbı

‘âsî: عاصي - ‘usât: عصاة
kâdî: قاضي - kudât: قضاة (kadılar)
vâlî: والي - vulât: ولاة

5. Fu‘alâ’ (فُعَلَاء) Kalıbı

câhil: جاهل - cühelâ: جهلاء
edîb: أديب - üdebâ: أدباء
fakîr: فقير - fukarâ: فقراء
garîb: غريب - gurebâ: غرباء
garîm: غريم - guremâ: غرماء (borçlular, düşmanlar)
halîfe: خليفه - hulefâ: خلفاء
hatîb: خطيب - hutebâ’: خطباء
kadîm: قديم - kudemâ: قدماء (eskiler)
kebîr: كبير - küberâ: كبراء
nakîb: نقيب - nükabâ: نقباء (önderler)
nasîr: نصير - nusarâ: نصراء (yardımcılar)
sefîr: سفير - süferâ: سفراء
şâ‘ir: شاعر - şu‘arâ’: شعراء
şehîd: شهيد - şühedâ: شهداء
sâlih: صالح - sulehâ: صلحاء
şerîk: شريك - şürekâ: شركاء (ortaklar)
sefîh: سفیه - süfehâ: سفهاء
vekîl: وكيل - vükelâ: وكلاء

6. Ef'ile (افعللة) Kalıbı

duhân: دخان - edhine: ادخنه (dumanlar)
gıŝâ': غشاء - ağŝiye: اغشييه (örtüler)
kamîs: قميص - akmisa: اقميصه (gömlekler)
libâs: لباس - elbise: البسة (elbiseler)
lisân: لسان - elsine: ألسينه (diller)
misâl: مثال - emsile: أمثله (misaller)
silâh: سلاح - esliha: أسلحه (silahlar)
ŝarâb: شراب - eŝribe: أشربه (içecekler)
ŝirâ': شراع - eŝri'a: أشرعه (yelkenler)
ta'âm: طعام - et'ime: أطعمه (yemekler)
zamân: زمان - ezmine: أزمنه (zamanlar)

7. Fe'ale (فعله) Kalıbı

âciz: عاجز - aceze: عجزه (âcizler, düşünler)
âkil: آكل - ekele: أكله (yiyenler)
âmil: عامل - amele: عمله
fâcir: فاجر - fecere: فجره (günahkârlar)
hâcib: حاجب - hacebe: حجبه (kapıcılar, perdeciler)
hâdim: خادم - hademe: خدمه (hizmetçiler)
hâfiz: حافظ - hafeza: حفظه (yazıcı melekler, bekçiler)
kâfir: كافر - kefere: كفره
kâtib: كاتب - ketebe: كتبه
mâhir: ماهر - mehere: مهره
tâbi': تابع - teba'a: تبعه
tâlib: طالب - talebe: طلبه
vâris: وارث - verese: ورثه

8. Fi'al (فعل) Kalıbı

fitne: فتنه - fiten: فتن
hikmet: حكمت - hikem: حكم
hîle: حيله - hıyel: حيل (hileler)
illet: علت - ilel: علل (hastalıklar, etkenler)
kıymet: قيمت - kıyem: قيم
mihnet: مهنت - mihen: مهن (meslekler, işler)
millet: ملّت - milel: ملل

minnet: مَنّت - minen: مَنن

ni'met: نَعْمَت - ni'am: نَعْم

9. Eḡā'il (افاعِل) Kalıbı

âhir: آخِر - evâhir: أَوَاخِر (sonlar)

ahsen: أَحْسَن - ehâsin: أَحْسِن (çok güzel olan şeyler)

akreb: أَقْرَب - akârib: أَقْرِب (en yakınlar)

eb'ad: أَبْعَاد - ebâ'id: أَبْعِد (en uzak [yerler])

efdal: أَفْضَل - efâdil: أَفْضِل (üstün olanlar)

ekber: أَكْبَر - ekâbir: أَكْبِر (en büyükler)

erzel: أَرْدَل - erâzil: أَرَادِل (reziller)

esfel: أَسْفَل - esâfil: أَسْأَفِل (pek aşağı ve bayağı olanlar)

etyâb: أَطْيَب - etâyib: أَطْيِب (çok hoş şeyler)

10. Eḡā'il (افاعيل) Kalıbı

arûz: عَرُوض - e'ârîz: أَعَارِض (aruzlar)

bâtıl: بَاطِل - ebâtîl: أَبْطِئ

hadîs: حَدِيث - ehâdîs: أَحَادِيث

iblis: ابليس - ebâlis: أَبَالِيس

ibrîk: إِبْرِيْق - ebârik: أَبَارِيق (ibrikler, su kapları)

iklîm: إِقْلِيم - ekâlîm: أَقَالِيم (memleketler)

isnâd: إِسْنَاد - esânîd: أَسَانِيد

u'cûbe: اعْجُوبَه - e'âcîb: أَعْجِيب (şaşılacak şeyler)

ustûre: أُسْطُورَه - esâtîr: أُسَاطِير (uydurma hikâyeler)

üslûb: أُسْلُوب - esâlîb: أُسَالِيب

11. Fu'ûl (فُعول) Kalıbı

'akl: عَقْل - 'ukûl: عَقُول

asl: أَصْل - usûl: أُصُول

batn: بَطْن - butûn: بَطُون (karınlar)

beyt: بَيْت - buyût: بِيُوت (evler)

burc: بَرَج - burûc: بُرُوج (hisarlar, kuleler)

ceyb: جَيْب - cüyûb: جِيُوب (cepler)

ceyş: جَيْش - cüyûş: جِيُوش (ordular)

cild: جِلْد - cülûd: جِلُود (deriler)

cisr: جِسْر - cüsûr: جِسُور (köprüler)

cünd: جُنْد - cünûd: جُنُود (askerler)

dehr: دهر - dühûr: دهور (zamanlar, devirler)

dem': دمع - dümû': دموع (gözyaşları)

deyn: دين - düyûn: ديون (borçlar)

emr: أمر - umûr: أمور

fazl: فضل - fuzûl: فضول

fen: فنّ - fûnûn: فنون (sanatlar, bilimler)

fer': فرع - fûrû': فروع (dallar, şubeler)

feth: فتح - fûtûh: فتوح

feyz: فيض - füyûz: فيوض

had: حدّ - hudûd: حدود (sınırlar)

hak: حقّ - hukûk: حقوق

şehr: شهر - şühûr: شهور (aylar)

tayr: طير - tuyûr: طيور (kuşlar)

12. Ef'îlâ' (افعلَاء) Kalıbı

ganî: غني - ağniyâ: أغنياء (zenginler)

habîb: حبيب - ehıbbâ: أحباء (dostlar)

karîb: قريب - akribâ: أقباء (yakınlar, akrabalar)

kavî: قوي - akviyâ: أقوياء (güçlüler, kuvvetliler)

nebî: نبيّ - enbiyâ: أنبياء (peygamberler)

sadîk: صديق - asdikâ: أصدقاء (arkadaşlar)

safî: صفي - asfiyâ: أصفياء (içi temiz olanlar, saf ve samimi olanlar)

sahîh: صحيح - esıhhâ: أصحاء (sağlıklı olanlar, özürsüz olanlar)

şakî: شقي - eşkiyâ: أشقياء (haydutlar)

tabîb: طبيب - etıbbâ: أطباء (doktorlar)

velî: وليّ - evliyâ: أولياء (Allah dostları)

13. Fe'âil (فعائل) Kalıbı

acîb: عجب - acâ'ib: عجائب (tuhaf olan, şaşılın şeyler)

akîde: عقيدة - akâ'id: عقائد (inançlar)

akîm: عقيم - akâ'im: عقائم (sonuçsuz şeyler)

alâka: علاقه - alâ'ik: علائق (bağlar)

alâmet: علامت - alâ'im: علائم (belirtiler, izler)

celîle: جليله - celâ'il: جلائل (büyük olanlar, yüceler)

fazîlet: فضيلت - fezâ'il: فضائل (güzel vasıflar, erdemler)

delîl: دليل - delâ'il: دلائل

garîb: غريب - garâ'ib: غرائب

hakikat: حقايق - hakâ'ik: حقايق

netice: نتايج - netâ'ic: نتايج

risâle: رساله - resâ'il: رسائل (mektuplar, küçük kitaplar)

vazîfe: وظيفه - vazâ'if: وظائف

14. Fevâ'il (فواعيل) Kalıbı

âlem: عالم - avâlim: عوالم

âsime: عاصمه - avâsim: عواصم (sınır şehirleri, başkentler)

bâtıl: باطل - bevâtıl: بواطل

bâtın: باطن - bevâtın: بواطن (gizli, kapalı şeyler)

câ'ize: جائزه - cevâiz: جوائز (ödülleri)

câmi': جامع - cevâmi': جوامع

câmid: جامد - cevâmid: جوامد (cansızlar)

cânib: جانب - cevânib: جوانب (taraf, yanlar)

dâ'ire: دائرة - devâ'ir: دوائر

fâ'ide: فائده - fevâ'id: فوائد (faydalar)

lâzime: لازمه - levâzım: لوازم (gerekli, lüzumlu şeyler)

şâhid: شاهد - şevâhid: شواهد

15. Fevâ'il (فواعيل) Kalıbı

dīvân: ديوان - devâvîn: دواوين

dûlâb: دولاب - devâlîb: دواليب (dolaplar)

fânûs: فانوس - fevânîs: فوانيس

hâkân: خاقان - havâkîn: خواقين

kânûn: قانون - kavânîn: قوانين

târîh: تاريخ - tevârîh: تواريخ

tûmâr: طومار - tevâmîr: طوامير (tomarlar, dürülmüş nesneleri)

16. Fe'âil (فعاليل) Kalıbı

asker: عسكر - asâkir: عساكير

bûlbûl: بلبل - belâbil: بلايل

cevher: جوهر - cevâhir: جواهر

defter: دفتر - defâtir: دفاتير

dirhem: درهم - derâhim: دراهم

heykel: هيكل - heyâkil: هياكل

kevkeb: كوكب - kevâkib: كواكب (yıldızlar)

silsile: سلسله - selâsil: سلاسل

unsur: عنصر - anâsır: عناصر

17. Fe'âlîl (فعاليل) Kalıbı

bûstan: بوستان - besâtîn: بساتين (bostanlar)

dehlîz: دهليز - dehâlîz: دهاليز (koridorlar)

dînâr: دينار - denânîr: دنانير

dükkân: دكان - dekâkîn: دکاकिन

kandîl: قنديل - kanâdîl: قناديل

reyhân: ريحان - reyâhîn: رياحين (fesleğenler)

sultân: سلطان - selâtîn: سلاطين

şeytân: شيطان - şeyâtîn: شياطين

usfûr: عصفور - asâfîr: عصافير (serçeler)

18. Tefâ'il (تفاعيل) Kalıbı

tafsîl: تفصيل - tefâsîl: تفاصيل (ayrıntılar)

takrîr: تقرير - tekârîr: تقارير (teklifler, önergeler)

tasnîf: تصنيف - tesânîf: تصانيف (kitaplar, sınıflamalar)

tedbîr: تدبير - tedâbîr: تدابير

tefsîr: تفسير - tefâsîr: تفاسير

teklîf: تكليف - tekâlf: تكاليف

terkîb: تركيب - terâkîb: تراكيب

timsâl: تمثال - temâsîl: تماثيل (heykeller, sûretler)

19. Fu'al (فُعَل) Kalıbı

cümle: جمله - cümel: جمل

devlet: دولت - düvel: دول

dürr: درّ - dürer: درر (inciler)

huccet: حجت - hucec: حجج (deliller)

hulle: حله - hulel: حلل (elbiseler)

hutbe: خطبه - hutab: خطب

kubbe: قبة - kubeb: قباب

nokta: نقطة - nukat: نقاط

nükte: نكتة - nüket: نكت

ümme: امة - ümem: امم

zümre: زمرة - zümer: زمر (gruplar, bölükler)

20. *Fu'ul* (فُعُل) *Kalıbı*

hicâb: حجاب - hucub: حجب (perdeler)

kitâb: كتاب - kütüb: كتب

resûl: رسول - rusûl: رسل

sebîl: سبيل - sübül: سبيل (yollar)

sefîne: سفينه - süfün: سفن (gemiler)

tarîk: طريق - turuk: طرق (yollar)

21. *Efâ'ile* (افاعيله) *Kalıbı*

iblis: ابليس - ebâlise: ابالسه

kisrâ: كسرى - ekâsire: أكاسره (Pers hükümdarlarına verilen lakap)

üstâz: أستاذ - esâtize: أساتذه (öğretmenler, üstatlar)

22. *Mefâ'il* (مفاعيل) *Kalıbı*

mahrec: مخرج - mahâric: مخارج (çıkış yerleri)

mahrem: محرم - mahârim: محارم (mahrem olan şeyler)

maksad: مقصد - makâsîd: مقاصد

ma'rifet: معرفت - ma'ârif: معارف

masdar: مصدر - masâdir: مصادر (çıkış yerleri, isim-fiiller)

mat'am: مطعم - matâ'im: مطاعم (yemek yenen yerler)

medrese: مدرسة - medâris: مدارس

memleket: مملكة - memâlik: ممالك

mekteb: مكتب - mekâtib: مكاتب

menkıbe: منقبة - menâkıb: مناقب

merhale: مرحلة - merâhil: مراحل

mertebe: مرتبه - merâtib: مراتب

mesken: مسكن - mesâkin: مساكن

merkez: مركز - merâkiz: مراكز

23. *Mefâ'il* (مفاعيل) *Kalıbı*

mahdûm: مخدوم - mehâdîm: مخاديم (oğullar)

me'haz: مأخذ - meâhîz: مأخيد (kaynaklar)

meşhûr: مشهور - meşâhîr: مشاهير

miftâh: مفتاح - mefâtîh: مفاتيح (anahtarlar)

mihrâb: محراب - mehârîb: محاريب

mikdâr: مقدار - mekâdir: مقادير

muharrem: محرم - mehârîm: محاريم (haram kılınanlar)

24. Ef'ul (أَفْعُل) Kalıbı

'ayn: عَيْن - a'yün: أَعْيُن (gözler, menbalar)
bürd: بُرْد - ebrüd: أَبْرُد (çizgili kumaşlar)
necm: نَجْم - encüm: أَنْجَم (yıldızlar)
nefs: نَفْس - enfüs: أَنْفَس (nefisler)
ni'met: نِعْمَت - en'um: أَنْعَم (nimetler)

25. Fe'lâ (فَعْلَى) Kalıbı

marîd: مَرِيض - merdâ: مَرَضَى (hastalar)
katîl: قَتِيل - katlâ: قَتَلَى (öldürülenler, maktuller)

26. Fe'âlâ (فَعَالَى) Kalıbı

beriyye: بَرِيَّة - berâyâ: بَرَايَا (insanlar, halklar)
meziyye: مَزِيَّة - mezâyâ: مَزَايَا (ayrıcalıklar, meziyetler)

27. Fi'lân (فِعْلَان) Kalıbı

ah: أَخ - ihvân: إِخْوَان (kardeşler)
gûl: غَوْل - gıylân: غِيْلَان (hayâletler)
gulâm: غُلَام - gılmân: غِلْمَان (delikanlılar)
nâr: نَار - nîrân: نِيرَان (ateşler)
sabî: صَبِيّ - sıbyân: صَبِيَّان (çocuklar)

28. Fu'lân (فُعْلَان) Kalıbı

a'mâ: أَعْمَى - umyân: عَمِيَان (körler)
a'rec: أَعْرَج - urcân: عُرْجَان (topallar)
belde: بَلْدَة - buldân: بُلْدَان (şehirler)
râhib: رَاهِب - ruhbân: رُهْبَان (rahibler)
râkib: رَاكِب - rûkbân: رُكْبَان (biniciler, süvariler)
şecî: شَجِيح - şüc'ân: شَجْعَان (cesurlar)

29. Fe'al (فَعْل) Kalıbı

hâdim: خَادِم - hadem: خَدَم (hizmetçiler)
halka: حَلَقَة - halak: حَلَقَ (halkalar)
'imâd: عِمَاد - 'amed: عَمَد (destekler, payandalar)

30. Fi'ale (فِعْلَة) Kalıbı

dübb: دَبّ - dibebe: دَبِيْبَة (ayılar)

hirre: هرره - hirere: هرره (kediler)
kird: قرد - kiredde: قردده (maymunlar)

31. Fi'âle (فعالة) Kalıbı

hacer: حجر - hicâre: حجاره (taşlar)

32. Fa'il (فعل) Kalıbı

'abd: عبد - 'abîd: عبيد (kullar)
hâc: حاج - hacîc: حجيج (hacılar)
nahl: نحل - nahîl: نحيل (hurma ağaçları)

33. Fu'al (فُعَل) Kalıbı

kâmil: كامل - kümmel: كَمَل
râki': راکع - rükka': رُكِع (rükû edenler)
sâcid: ساجد - sücced: سَجَد (secde edenler)

34. Fi'le (فُعَلَة) Kalıbı

ah: أخ - ihve: اخوه (kardeşler)
fetâ: فتى - fitye: فتيه (delikanlılar)
gulâm: غلام - ğilme: غلمه (genç çocuklar)

35. Fâ'ile (فاعله) Kalıbı

evân: أوان - âvine: آونه (anlar, zamanlar)
îlâh: اله - âlihe: آلهه (ilahlar)

Çoğul kelimeler bahsini bitirmeden önce bir hususu daha belirtmemiz gerekir. Arapçada cem' (çoğul) oldukları ve bu anlamlarıyla kullanıldıkları hâlde, Osmanlı Türkçesinde müfred (tekil) olarak kabul edilen ve öyle kullanılan kelimeler bulunmaktadır. Günümüz Türkçesinde de -tekil anlamıyla- kullandığımız söz konusu Arapça çoğullardan bazıları -müfred halleriyle birlikte- şu şekildedir (Avcı, 2006, 12-21):

Arapça Müfred (Tekil) Kelimeler	Türkçede Müfred (Tekil) Anlamı Verilen Arapça Cem' (Çoğul) Kelimeler
'acîbe: عجبیه	acâ'ib: عجائب (görülmemiş, duyulmamış, tuhaf)
âmil: عامل	amele: عمله (işçi)
habîb: حبيب	ahbâb: أحباب (dost, tanıdık)
hul(u)k: خلق	ahlâk: أخلاق (ahlâk)
kırn: قِرْن	akrân: أقران (denk, akran, benzer)
libâs: لباس	elbise: ألبسه (giysi)
sımf: صنف	esnâf: أصناف (zanaat sahibi)
şakiy: شقي	eşkiyâ: أشقياء (haydut, yol kesen)

tâlib: طالب	talebe: طلبه (öğrenci)
veled: ولد	evlâd: أولاد (çocuk: oğul/kız)

Belirlilik Bakımından İsimler: Marife (Belirli) ve Nekre (Belirsiz) İsimler

Arapçada isimler belirlilik açısından marife ve nekre olmak üzere ikiye ayrılır. Belirli bir şeyi gösteren ve genellikle başında “harf-i ta’rîf: ال” adı verilen belirtme edatı bulunan isimlere “**marife (belirli) isim**” denilir. (ال takısı; İngilizcedeki “the”, Fransızcadaki “le/la”, Almandaki “das” edatının görevini yapmaktadır.) Arapçada ayrıca zamirler, özel isimler, ism-i mevsûller, işaret sıfatları ve tamlamayla belirlenen isimler de marifedir.

Yukarıda sıralanan isimler dışında, belirli bir şeyi göstermeyen ve başında “elif-lâm: ال” bulunmayan isimlere ise “**nekre (belirsiz) isim**” adı verilir.

Osmanlı Türkçesine Arapçadan geçen isimlerde -Arapça tamlamaların dışında- harf-i ta’rîf kullanılmaz. Ancak bunun istisnaları da vardır. Osmanlı Türkçesinde başına “elif-lâm: ال” getirilerek kullanılan bazı Arapça kelimeler şunlardır:

Amân: أمَان → el-amân: الأمان (Yardım ve şikayet edatı: aman, medet)

Ân: آن → el-ân: الآن (Şimdi)

Firâk: فِرَاق → el-firâk: الفراق (Ayrılık sözü)

Garaz: غَرَض → el-garaz: الغرض (Sözün kıyası, maksadım şu ki)

Hâc: حَاجَّ → el-hâc: الحاج (Hacı)

Hak: حَقَّ → el-hak: الحق (Hakikaten, doğrusu)

Hâl: حَال → el-hâl: الحال (Şimdi, şimdiki hâlde)

Hâsıl: حَاصِل → el-hâsıl: الحاصل (Sonuç olarak, hâsılı, sözün kıyası)

İnsâf: إِنْصَاف → el-insâf: الإنصاف (İnsaf edelim)

Vedâ‘: وِدَاع → el-vedâ‘: الوداع (Elveda, hoşçakal)

Yevm: يَوْم → el-yevm: اليوم (Bugün, şimdi)

Arapçada Tamlamalar

İsim Tamlaması

Arapçada muzâf (tamlanan) ve muzâfun ileyh (tamlayan) adı verilen unsurlardan meydana gelen yapıya “**izâfet terkîbi/isim tamlaması**” denilmektedir. Arapçada Türkçe tamlamaların aksine önce tamlanan, sonra tamlayan gelir. İzâfet terkîbinde ikinci unsur olan muzâfun ileyhin/tamlayanın başına ال takısı getirilir. Tamlama yapılırken harf-i ta’rîfin başındaki “elif” okunmaz; “lâm”ın okunuşu ise bittiği kelimenin ilk harfinin cinsine göre (kamerî/şemsî) değişmektedir. Bu aşamada şemsî ve kamerî harfler hakkında bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Hurûf-ı kameriye (Kamerî harfler); أ ب ج ح خ ع غ ف ق ك م و ه ي harflerinden oluşmaktadır. Arapçada isimler kamerî harflerden biri ile başlıyorsa, başlarına gelen harf-i ta'rîfteki "lâm" okunur:

El-kamer: القمر, el-kitâb: الكتاب, el-'âlim: العالم, el-mescid: المسجد, el-hayr: الخير.

Hurûf-ı şemsîye (Şemsî harfler); ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن harflerinden oluşmaktadır. ال takısı bu harflerden biriyle başlayan bir kelimenin başında bulunuyorsa, harf-i ta'rîfteki "lâm" okunmaz; başına geldiği kelimenin ilk harfi şeddeli okunur. Yani şemsî harfler ال takısındaki "lâm"ı kendisine benzeştirir:

Eş-şems: الشمس, ed-dünyâ: الدنيا, es-selâm: السلام, en-nâs: الناس, en-necât: النجات.

Buna göre, aşağıda verilen isim tamlamaları -kamerî ve şemsî harfler dikkate alınarak- şu şekilde okunur:

Mâlikü'l-mülk: مالك الملك (Mülkün sahibi)

Hayrû'l-beşer: خير البشر (İnsanların en hayırlısı)

Emîrû'l-mü'minîn: أمير المؤمنين (Mü'minlerin emiri)

Dârü'l-aceze: دار العجزة (Düşkünler yurdu)

Resûlü's-sakaleyn: رسول الثقلين (İns ve cinnin Peygamberi)

Seyyidü's-şühedâ: سيد الشهداء (Şehitlerin efendisi)

Bâbü's-selâm: باب السلام (Selâm kapısı)

İzâfet terkîbiyle ilgili önemli hususlar

a. Arapçada muzâf isimler harf-i ta'rîf ve tenvin almazlar. Muzâfun ileyh ise daima mecrur (kesreli) olur: ulûmü'd-dîni: علوم الدين, reîsü'd-devleti: صاحب الكمال, beytü'l-mâli: بيت المال, râisü'd-davle: خادم الحرمين.

b. Osmanlı Türkçesi metinlerinde Arapça yapılı isim tamlamaları az kullanılmıştır. Bunun yerine aynı anlama gelecek sûrette, yine Arapça kelimelerle Farsça yapılı tamlamalar ("Farsça yapılı tamlamalar" ile ilgili geniş bilgi kitabımızın "Osmanlı Türkçesine Farsçadan Geçen Unsurlar" ünitesinin "Tamlamalar" başlığı altında yer almaktadır.) tercih edilmiştir:

Erbâbü'l-irfâni: أرباب العرفان → erbâb-ı irfân: عرفان (İrfan sahipleri)

İlmü'l-hadîsi: علم الحديث → ilm-i hadîs: علم حديث (Hadis ilmi)

Zümretü'l-hükemâi: زمرة الحكماء → zümre-i hükemâ: زمرة حكماء (Hâkimler topluluğu)

İnkıyâd'î-emri: انقياد الأمر → inkıyâd-ı emr: انقياد أمر (Emre boyun eğme)

Mahzenü'l-esrârî: مخزن الأسرار → mahzen-i esrâr: مخزن أسرار (Sırların saklı bulunduğu yer)

Envârü't-tevhîdî: أنوار التوحيد → envâr-ı tevhîd: أنوار توحيد (Tevhîd nurları)

Ervâhu'l-evliyâi: أرواح الأولياء → ervâh-ı evliyâ: أرواح أولياء (Allah dostlarının ruhları)

Seyyidü'l-memâlikî: سيّد الممالك → seyyid-i memâlik: سيّد ممالك (Memleketlerin/ülkelerin efendisi)

Dâ'iretü'l-vaḥdetî: دائرة الوحدة → dâ'ire-i vaḥdet: دائرة وحدت (Vaḥdet dâiresi)

Mübeyyinü'l-evâmîrî: مبيّن الأوامر → mübeyyin-i evâmîr: مبيّن أوامر (Emirleri açıklayan)

- c. Osmanlı Türkçesinde genellikle Farsça yapılı tamlamalar kullanılmakla birlikte, bazı isim tamlamaları aynen Arapçadaki şekliyle -muzâfun ileyhî/tamlayanın sonundaki hareke (kesre) belirtilmeden- alınmıştır:

ale'l-'acele: على العجلة (çabucak, çok acele ederek)

ale'l-ekser: على الأكثر (çoğunlukla)

ale'l-husûs: على الخصوص (hususîyle)

ale'l-usûl: على الأصول (usûlü üzere/yol yordam gereğince)

ba'de'l-İslâm: بعد الإسلام (İslâm'dan sonra)

berdü'l-'acûz: برد العجوز (kocakarı soğukları)

beyne'l-akrân: بين الأقران (yaşlılar arasında)

beyne'l-milel: بين الملل (milletler arası)

beyne'n-nâs: بين الناس (insanlar arasında)

Beytu'llâh: بيت الله (Allah'ın evi: Ka'be)

beytü'l-mâl: بيت المال (devlet hazinesi)

dâru'l-hilâfe: دار الخلافة (hilâfet merkezi)

dâru'l-İslâm: دار الإسلام (İslâm ülkesi)

dâru'ş-şifâ: دار الشفاء (şifa yurdu, hastahane)

emîrû'l-mü'mînîn: أمير المؤمنين (Mü'minlerin emîri)

Fahrü'r-rusûl: فخر الرسل (Peygamberlerin övücü: Hz. Muhammed s.a.v.)

fevka'l-'âde: فوق العادة (olağanüstü)

fevka'l-beşer: فوق البشر (insanüstü)

hariku'l-'âde: خارق العادة (olağanüstü)

hasbe'l-kader: حسب القدر (kaderin gerektirdiği üzere)

hıfzu's-sihha: حفظ الصحة (sağlığı koruma)

ile'l-ebed: الى الأبد (sonsuz kadar)

kable'l-İslâm: قَبْلَ الْإِسْلَامِ (İslâm'dan önce)
kable'l-vukû': قَبْلَ الْوُقُوعِ (meydana gelmeden önce)
kable't-tarih: قَبْلَ التَّارِيخِ (tarih öncesi)
ma'a'l-esef: مَعَ الْأَسْفِ (ne yazık ki)
tahte'l-arz: تَحْتَ الْأَرْضِ (yer altı)
tahte'ş-şu'ûr: تَحْتَ الشُّعُورِ (bilinç altı)
ulu'l-elbâb: أُولُو الْأَبَابِ (sağduyu, akıl sahibi olanlar)
ulûmu'd-dîn: عُلُومُ الدِّينِ (din ilimleri)
ulu'l-emr: أُولُو الْأَمْرِ (buyruk sahibi, hükümdar)
yevmü'l-cezâ: يَوْمُ الْجَزَاءِ (kıyâmet günü)

- d. Dilimize geçen Arapça isim tamlamalarının bir başka örneği “dîn” kelimesinin muzâfun ileyh (tamlayan) olduğu şahıs isimleridir. Bu isimlerin Arapça asıllarından tek farkı muzâfın/tamlananın merfû (ötreli) değil, genellikle mansûb (fethalı) okunmasıdır:

Burhâneddîn: بُرْهَانَ الدِّينِ	Necmeddîn: نَجْمَ الدِّينِ
Celâleddîn: جَلَالَ الدِّينِ	Nizâmeddîn: نِظَامَ الدِّينِ
Fahreddîn: فَخْرَ الدِّينِ	Nûreddîn: نُورَ الدِّينِ
Hayreddîn: حَيْرَ الدِّينِ	Sadreddîn: سَادَرَ الدِّينِ
Kutbeddîn: قُطْبَ الدِّينِ	Seyfeddîn: سَيْفَ الدِّينِ
Nasreddîn: نَصْرَ الدِّينِ	Şemseddîn: شَمْسَ الدِّينِ

- e. Arapça tamlama kuralları çerçevesinde, Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla yapılan özel isimler, Osmanlı döneminde ve günümüzde tercih edilen adlardan olmuştur:

Abdullâh: عَبْدُ اللَّهِ	Abdurrahîm: عَبْدُ الرَّحِيمِ
Fethullâh: فَتْحُ اللَّهِ	Abdülazîz: عَبْدُ الْعَزِيزِ
Hamdullâh: حَمْدُ اللَّهِ	Abdülhamîd: عَبْدُ الْحَمِيدِ
Lütfullâh: لُطْفُ اللَّهِ	Abdülkâdir: عَبْدُ الْقَادِرِ
Ni'metullâh: نِعْمَةُ اللَّهِ	Abdülmecîd: عَبْدُ الْمُجِيدِ
Seyfullâh: سَيْفُ اللَّهِ	Abdürrezzâk: عَبْدُ الرَّزَّاقِ
Abdurrahmân: عَبْدُ الرَّحْمَنِ	Abdüselâm: عَبْدُ السَّلَامِ

Sıfat Tamlaması

Arapça sıfat tamlamasının izâfet terkîbinden/isim tamlamasından en önemli farkı, tamlamadaki ikinci kelimenin/unsurun sıfat olmasıdır. “Terkîb-i tavsîfi” adı verilen sıfat tamlamasındaki ilk unsur “mevsûf: nitelenen”, ikinci unsur ise “sıfat: niteleyen”dir. Nitelenen ismin önce, niteleyenin ise sonra gelmesi, Türkçedeki ilgili yapının aksine bir durumdur.

Arapça sıfat tamlamalarında mevsûf ve sıfat arasında; belirlilik-belirsizlik, keyfiyet, kemiyet ve hareke şekli (i'râb) bakımlarından uygunluk aranır. Buna göre;

- Mevsûf ma'rife ise; yani belirli bir varlığa işaret ediyorsa, sıfat da ma'rife olmalıdır. Bu durum tersi için de söz konusudur. Nitelenen isim nekre (belirsiz) ise sıfat da buna uymalı ve nekre gelmelidir.
- Nitelenen ve niteleyen arasında müzekkerlik-müenneslik konusunda uyum olmalıdır.
- Mevsûf, tekil ise sıfat da tekil; ikil ise ikil, çoğul ise çoğul gelmelidir.
- Mevsûfun son harekesi ne ise sıfatın son harekesi de aynı olmalıdır.

Arapça yapılı sıfat tamlamaları Osmanlı Türkçesi metinlerinde pek kullanılmamıştır. Metinlerde yer alan bazı kullanımlar ise Arapça sıfat yapım kurallarına tam olarak uymamaktadır: Kitâbu'l-mübîn: كِتَابُ الْمُبِينِ (Kur'ân-ı Kerîm), felekü'l-a'zam: فَلَكُ الْأَعْظَمِ (dokuzuncu kat gök), düvelü'l-mu'azzama: دَوْلُ الْمُعْظَمَةِ (büyük devletler).

Osmanlı Türkçesinde genellikle Arapça kelimelerden oluşan Farsça yapılı sıfat tamlamaları tercih edilmiştir. Bu tür tamlamalarda yukarıda sıralanan kurallardan kemiyet (tekil-ikil-çoğul) ile keyfiyet (müzekkerlik-müenneslik) konusundaki uyuma dikkat edilmiştir:

- bürhân-ı sâtî: بَرَهَانٍ سَاطِعٍ (apaçık delil)
dâire-i resmiyye: دَائِرَةٌ رَسْمِيَّةٌ (resmî dâire, hükûmet dâiresi)
emvâl-i metrûke: أَمْوَالٌ مَتْرُوكَةٌ (terkedilmiş, bırakılmış mallar)
habl-i mefîn: حَبْلٌ مَتِينٌ (sağlam ip)
ihtimâl-i ba'îd: اِحْتِمَالٌ بَعِيدٌ (uzak bir ihtimal)
imâm-ı a'zam: إِمَامٌ أَعْظَمٌ (en büyük imam)
makâm-ı âlî: مَقَامٌ عَالِيٌّ (yüce makam)
meşâyih-ı 'izâm: مَشَايِخٌ عَظَامٌ (büyük şeyhler)
mezâhib-i erba'a: مَذَاهِبٌ أَرْبَعَةٌ (dört mezhep)

Arapçada isim ve sıfat tamlamalarının yanında, “izâfet-i lafzıyye” denilen bir tamlama türü daha vardır. “İzâfet-i lafzıyye”, şekil ve anlam bakımından diğer tamlamalardan ayrılarak farklı bir grup oluşturur. Bu yapıda muzâf (tamlanan); sıfat cinsinden (ism-i fâ'il, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mensûb veya mübalağalı ism-i fâ'il) bir kelimedir. Ancak bu sıfat kendisinden sonra gelen ismi değil; terkîbi oluşturan iki isim birlikte, kendilerinden sonra gelen başka bir özneyi nitelemektedir. Şekil açısından Arapça isim tamlamasına benzeyen bu izâfet çeşidini, anlamdan yola çıkarak “birleşik sıfat” kabul etmek mümkündür. Lafzî izâfetler, Osmanlı Türkçesi metinlerinde çok kullanılmıştır:

- Adîmü'l-ihimâl: اِدْتِمَامٌ اِلْحْتِمَالِ (ihimâli olmayan)
Azîmü's-şân: اِزْتِمَامُ الشَّانِ (şânı yüce)
Batî'ü'l-hareke: بَطْنٌ اِلْحَرَكَةِ (davranışı ağır, yavaş)
Ganiyyü'l-kalb: غَنِيٌّ اِلْقَلْبِ (kalbi zengin)
Kasîrû'l-kâme: كَاسِرٌ اِلْقَامَةِ (kısa boylu)

Kesîrû't-taksîr: كثيرُ التَّقْصِيرِ (kusuru çok olan)

Sâlifü'z-zikr: سَالِفُ الذِّكْرِ (zikri, bahsi geçen)

Serî'ü'l-hazm: سَرِيعُ الْحِزْمِ (hazmı çabuk)

Tâhirü'l-kalb: طَاهِرُ الْقَلْبِ (temiz kalpli)

Tavîlü'l-kad: طَوِيلُ الْقَدِّ (uzun boylu)

Arapça Gün-Ay Adları ve İlgili Bazı Tabirler

Arapça haftanın günleri Pazar gününden başlar ve şu şekilde devam eder:

El-ahad: الأحد (Pazar)

El-isneyn: الإثنين (Pazartesi)

Es-sülâsâ': الثلاثاء (Salı)

El-erbiâ': الأربعاء (Çarşamba)

El-hamîs: الخميس (Perşembe)

El-cum'a: الجمعة (Cuma)

Es-sebt: السبت (Cumartesi)

Yukarıda sadece adları verilen haftanın günleri, Arapçadaki asılları itibariyle “yevmü'l-ahad: يوم الأحد (Pazar günü), yevmü'l-isneyn: يوم الإثنين, yevmü's-sülâsâ': يوم الثلاثاء” vb. şekilde gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Hz. Peygamber'in m. 622 yılında Mekke'den Medîne'ye hicretini başlangıç kabul eden ve ayın dünya etrafındaki dolanımını esas alan “hicrî-kamerî takvim” kullanılmıştır. Hicrî-kamerî takvimin ilk ayı Muharrem'dir.

Arapça ay adları ve bunların arşiv belgeleri başta olmak üzere, el yazması eserlerin tarih ibarelerinde kullanılan kısaltmaları şu şekildedir:

Muharrem: مُحَرَّم → م

Safer: صَفَر → ص

Rebî'ü'l-evvel: رَبِيعُ الْأَوَّلِ → را

Rebî'ü'l-âhir: رَبِيعُ الْآخِرِ → ر

Cumâde'l-ûlâ: جُمَادَى الْأُولَى → جا

Cumâde'l-âhire: جُمَادَى الْآخِرَةِ → ج

Receb: رَجَب → ب

Şa'bân: شَعْبَانَ → ش

Ramazân: رَمَضَانَ → ن

Şevvâl: شَوَّالِ → ل

Zü'l-ka'de: ذُو الْقَعْدَةِ → ذا

Zü'l-hicce: ذُو الْحِجَّةِ → ذ

Arapça ay adlarından Cumâde'l-ûlâ, Osmanlı Türkçesinde “Cemâziye'l-evvel”; Cumâde'l-âhire ise “Cemâziye'l-âhir” şeklinde telaffuz edilmiştir.

Zü'l-ka'de ve Zü'l-hicce ayları da küçük bir farkla “Zi'l-ka'de” ve “Zi'l-hicce”ye dönüşmüştür.

Arapçada ayın belirleyici/ayırıcı bazı günlerine özel adlar verilmiştir. Osmanlı Türkçesi metinlerinde, tarih belirtilen kısımlarda bu tür ibarelere çok rastlanır. Buna göre;

Ayın ilk günü anlamında “gurre: غَرَّة”

Ayın son günü için ise “selh: سَلْح” tabirleri kullanılmıştır:

Gurre-i Muharrem: غَرَّة مُحَرَّم (Muharrem ayının ilk günü)

Selh-i Zi'l-ka'de: سَلْح ذِي الْقَعْدَةِ (Zi'l-ka'de ayının son günü)

Bazen de belirtmek istenen tarih tam/açık olarak verilmemekte, bunun yerine belirli bir zaman aralığını ifade eden kalıplar kullanılmaktadır:

Evâ'il: أوائل (Ayın 1-10. günleri) → Evâ'il-i Ramazân: أوائل رمضان (Ramazan ayının ilk on günü)

Evâsıt: أواسط (Ayın 11-20. günleri) → Evâsıt-ı şehri-i Şevvâl: أواسط شهر شَوَّال (Şevvâl ayının ortaları)

Evâhir: أواخر (Ayın 21-30. günleri) → Rebî'ü'l-evvelin evâhiri: ربيع الأولك (Rebî'ü'l-evvel ayının sonları).

Arapça Sayı İsimleri ve Sıra Sayılar

Osmanlı Türkçesinde, Türkçe sayı isimlerinin yanında Arapça sayı isimleri de kullanılmıştır. Bunlar daha çok eserlerin telif (yazılma) ya da istinsah (kopya edilme, çoğaltılma) tarihlerini belirten ibarelerde görülür. “Ketebe kaydı” denilen kısımda yer alan bu bilgiler, genellikle yazma eserlerin sonunda bulunur. Arapça sayı isimleri müzekker ve müennes şekilleriyle birlikte şöyledir:

Müzekker (Eril)	Sayılar	Müennes (Dişil)
Vâhid: واحد / Ahad: أَحَد	١ (Bir)	Vâhîde: واحدة / İhdâ: إحدى
İsnân: إثنان	٢ (İki)	İsnetân: اثنتان
Selâse: ثلاثة	٣ (Üç)	Selâs: ثلاث
Erba'a: أربعة	٤ (Dört)	Erba': أربع
Hamse: خمسة	٥ (Beş)	Hams: خمس
Sitte: ستة	٦ (Altı)	Sitt: ست
Seb'a: سبعة	٧ (Yedi)	Seb': سبع
Semâniye: ثمانية	٨ (Sekiz)	Semân: ثمان
Tis'a: تسعة	٩ (Dokuz)	Tis': تسع
'Aşere: عشرة	١٠ (On)	'Aşr: عشر

Onun katları olan sayılar ise şu şekilde devam eder:

Ref* Hâli	Sayılar	Nasb ve Cer Hâli
‘İşrûn: عشرون	۲۰ (Yirmi)	İşrîn: عشرين
Selâsûn: ثلاثون	۳۰ (Otuz)	Selâsîn: ثلاثين
Erba‘ûn: أربعون	۴۰ (Kırk)	Erbaîn: أربعين
Hamsûn: خمسون	۵۰ (Elli)	Hamsîn: خمسين
Sittûn: ستون	۶۰ (Altmış)	Sittîn: ستين
Seb‘ûn: سبعون	۷۰ (Yetmiş)	Seb‘în: سبعين
Semânûn: ثمانون	۸۰ (Seksen)	Semânîn: ثمانين
Tis‘ûn: تسعون	۹۰ (Doksan)	Tis‘în: تسعين

Yüz: مائة (mi’e), bin: ألف (elf)’dir.

Onluk sayılar (20, 30, 40...) ile 100, 1000 ve katlarında müzekkerlik-müenneslik yoktur. Bu sayılar hem müzekker (eril) hem de müennes (dişil) için ortak kullanılır.

34, 121, 768, 1996 ... gibi sayılar birbirlerine atıf harfi olan vâv (و) ile bağlanır:

(34-۳۴) Erba‘atün ve selâsûn: أربعة وثلاثون.

(121-۱۲۱) Mi‘etün ve vâhidün ve ‘işrûn: مائة وواحد وعشرون.

(768-۷۶۸) Seb‘u mi‘etin ve semâniyetün ve sittûn: سبعمائة وثمانية وستون.

(1996-۱۹۹۶) Elfün ve tis‘u mi‘etin ve sittetün ve tis‘ûn: ألف وتسعمائة و ستة وتسعون.

Arapça sıra sayıları da Osmanlı Türkçesi metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkan unsurlardandır:

Evvel: أول (Birinci)

Sânî: ثاني (İkinci)

Sâlis: ثالث (Üçüncü)

Râbi‘: رابع (Dördüncü)

Hâmis: خامس (Beşinci)

Sâdis: سادس (Altıncı)

Sâbi‘: سابع (Yedinci)

Sâmin: ثامن (Sekizinci)

Tâsi‘: تاسع (Dokuzuncu)

‘Âşir: عاشر (Onuncu)

Evvel (أول) 'in müennesi ûlâ (اولى) şeklinde gelmektedir. Diğer sıra sayıları ise sonlarına getirilen müenneslik eki (ة) ile dişil yapılmaktadır: sâniye (ثانية), sâlise (ثالثة), râbi'a (رابعة) vb.

Derece-i ûlâ: درجة اولى (Birinci derece)

Bâb-ı sâlis: باب ثالث (Üçüncü bâb)

Sultân Mustafâ Hân-ı Râbi': سلطان مصطفى خان رابع (Sultan Dördüncü Mustafa Han)

Cild-i sâbi': جلد سابع (Yedinci cilt)

Def'a-i 'âşire: دفعة عاشره (Onuncu defa)

Sayılarla ilgili olarak Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen başka bir unsur da "kesir sayılar"dır. Kesir sayılar -yarım anlamına gelen "nısf: نصف" hariç-orta harfleri harekeli ya da sâkin olmak üzere iki farklı şekilde okunabilir:

Nısf: نصف (1/2: Yarım), Sülüs/Süls: ثلث / ثلث (1/3: Üçte biri), Rubu'/Rub': ربع / ربع (1/4: Dörtte biri), Humus/Hums: خمس / خمس (1/5: Beşte biri), Südüs/Süds: سدس / سدس (1/6: Altda biri), Sübu'/Süb': سبع / سبع (1/7: Yedide biri), Sümün/Sümn: ثمن / ثمن (1/8: Sekizde biri), Tüsu'/Tüs': تسع / تسع (1/9: Dokuzda biri), Öşür/Öşr: عشر / عشر (1/10: Onda biri).

Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Arapça

Bazı Söz Kalıpları ve Cümleler

Ünitemizde buraya kadar ele aldığımız konulara bakıldığında, Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen unsurların genel anlamda kelimeler/tamlamalar olduğu görülecektir. Bununla birlikte bazı kalıp ifadelerin ve cümlelerin de -Arapça şekil ve kurallar çerçevesinde- Osmanlı Türkçesinde kullanıldığı görülür. Bu ibarelerin bazılarında -genelde Osmanlı Türkçesinde kullanılmayan- Arapça fiillerin çekimli halleri de bulunmaktadır.

Bu tür ibareler genel anlamda âyet ve hadîslerden yapılan iktibaslar, dua-beddua cümlecikleri, deyimler, atasözleri ve vecizelerdir. Bunları edat ve zarflarla kurulan ibareler, söz kalıpları ve cümleler şeklinde ele alabiliriz:

Edat ve zarflarla kurulan ibareler:

'ale'l-'acele: على العجلة (çabucak, çok acele ederek)

'ale'l-ekser: على الأكثر (çoğunlukla, çok defa)

'ale'l-husûs: على الخصوص (hususiyetle, en çok)

'ale'l-ıtlâk: على الإطلاق (umûmiyetle, genel olarak)

'ale'l-'umûm: على العموم (umûmiyet üzere, genel olarak)

'ale't-tertib: على الترتيب (sırasıyla, düzen içerisinde)

'an-kasdin: عن قصد (bile bile, kasıtlı bir şekilde)

'an-samîmi'l-kalb: عن صميم القلب (cân u gönülden, içten)

ba'dehû: بعده (ondan sonra)

ba'de zâlike: بعد ذلك (bundan sonra)
 beyne'n-nâs: بين الناس (insanlar/halk arasında)
 bi-'avnihi te'âlâ: بعونه تعالى (Yüce Allah'ın yardımı ile)
 bi-izni'llah: بإذن الله (Allah'ın izni ile)
 bi-kadri'l-imbân: بقدر الإمكان (imbânlar ölçüsünde, güç yettiğinde)
 bilâ-kasd: بلا قصد (istemeyerek, kasıt olmadan)
 bilâ-sebeb: بلا سبب (sebepsiz)
 bilâ-şekk: بلا شك (şüphesiz)
 bilâ-teşbih: بلا تشبيه (benzetmeksizin, benzetmek gibi olmasın)
 bi'l-müşâhede: بالمشاهدة (görerek)
 bi-mennihi: بمَنه (Allah'ın lütfuyla)
 binâen 'aleyh: بناءً عليه (bunun üzerine)
 bi't-tesâdüf: بالتصادف (tesadüfen)
 fi'l-vâki': في الواقع (vâkıa, hakikaten, gerçekten)
 fi-nefsi'l-emr: في نفس الأمر (hakikatte, gerçekte)
 fi-zamâninâ: في زماننا (günümüzde)
 fi-zamâninâ hazâ: في زماننا هذا (bu zamanımızda)
 ilâ-yevmi'l-kiyâme: إلى يوم القيامة (kiyamet gününe kadar)
 inda'llâh: عند الله (Allah katında, nezdinde)
 inde'l-hâce: عند الحاجة (ihtiyaç anında, zamanında)
 ke-en-lem yekün: كأن لم يكن (hiç yokmuş gibi)
 ke'l-evvel: كالأول (evvelki gibi, eskisi gibi)
 kemâ fi'l-evvel: كما في الأول (ilkinde olduğu gibi, önceki gibi)
 kemâ fi's-sâbık: كما في السابق (eskiden olduğu gibi)
 lede'l-hâce: لدى الحاجة (ihtiyaç anında, lüzûm görüldüğü zaman)
 min-ba'd: من بعد (bundan sonra)
 min-cihetin: من جهة (bir yönden, bir açıdan)
 mine'l-kadîm: من القديم (eskiden beri, çok evvelden)
 mine'l-evvel ile'l-âhir: من الأول إلى الآخر (başından sonuna kadar)
 min-gayri haddin: من غير حد (haddim olmayarak)
 min-'indi'llâh: من عند الله (Allah tarafından, katından)
 min-küllil-l-vücûh: من كل الوجوه (her cihetle, her yönden)
 tahte'l-hıfz: تحت الحفظ (koruma altında)
 tahte's-şu'ûr: تحت الشعور (şuur altı)

Söz kalıpları

âhirü'l-emr: آخر الأمر (sonunda, nihayet)

ânifü'l-beyân: آئِفُ الْبَيَانِ (az önce açıklanan, bildirilen)
 ba'sü ba'de'l-mevt: بَعَثَ بَعْدَ الْمَوْتِ (öldükten sonra dirilme)
 bi'l-hâssa: بِالْخَاصَّةِ (özellikle)
 binâen 'alâ-zâlik: بِنَاءٍ عَلَى ذَلِكَ (bunun üzerine, bundan dolayı)
 el-hâletü hâzihî: الْحَالَةُ هَذِهِ (hâlâ, şimdi, şimdiki zamanda, şimdiye kadar)
 hasbeten li'llâh: حَسِبَةً لِلَّهِ (Allah rızası için)
 hebâ'en mensûra: هَبَاءً مَنْثُورًا (boşuna harcanarak)
 ihda'l-çiheteyn: إِحْدَى الْجِهَتَيْنِ (iki cihetten biri)
 kenzün lâ-yefnâ: كَنْزٌ لَا يَفْنَى (tükenmez bir hazine)
 keyfe mâ-yeşâ': كَيْفَ مَا يَشَاءُ (istediği gibi, nasıl isterse)
 lâ-'akall: لَا أَقَلَّ (en azından)
 lâ-büdd: لَا بَدَّ (mutlaka, kaçınılmaz)
 lâ-cerem: لَا جَرَمَ (şüphesiz, şüphe yok ki)
 lâ-yüs'el: لَا يُسْأَلُ (sorulmaz, mesul olmaz)
 ma'a't-te'essûf: مَعَ التَّاسُفِ (üzülerek, yazık ki)
 mâ-dâme'l-hayât: مَا دَامَ الْحَيَاتِ (yaşadıkça, hayat devam ettikçe)
 mâ-melek: مَا مَلَكَ (nesi varsa, olanca şey)
 mâ-siva'llâh: مَا سِوَى اللَّهِ (Yüce Allah'ın dışındaki bütün varlıklar)
 müşârün ileyh: مُشَارٌ إِلَيْهِ (adı geçen, adı anılan)
 rahmeten li'l-'âlemîn: رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (âlemlere rahmet ola[rak gönderile]n: Hz. Peygamber)
 sırran ve 'alâniyyeten: سِرًّا وَعَلَانِيَةً (gizli ve açık olarak)
 yevmen fe-yevmen: يَوْمًا فَيَوْمًا (günden güne, gün geçtikçe)
 zevi'l-'ukûl: ذَوَى الْعُقُولِ (akıl sahipleri; insanlar)

Cümleler

Afâ'llâhu anh: عَفَى اللَّهُ عَنْهُ (Allah onu affetsin.)
 Aleyhi'r-rahme: عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ (Allah'ın rahmeti üzerine olsun.)
 Aleyhi's-selâm: عَلَيْهِ السَّلَامُ (Ona/Hz. Peygamber'e selâm olsun.)
 Allâhu a'lemu bi's-savâb: اللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ (Doğrusunu Allah bilir.)
 Amennâ ve saddaknâ: آمَنَّا وَصَدَقْنَا (İnandık ve tasdik ettik.)
 Celle celâluhû: جَلَّ جَلَالُهُ (Allah'ın şânı; yüceliği artsın.)
 Cezâke'llâhu hayran: جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا (Allah mükâfâtını versin.)
 El-hamdü li'llâh: الْحَمْدُ لِلَّهِ (Hamd Allah'a mahsustur. / Allah'a hamd olsun.)
 El-hükmü li'llâh: الْحُكْمُ لِلَّهِ (Hüküm Allah'ındır.)
 Er-rızku ala'llâh: الرَّزْقُ عَلَى اللَّهِ (Rızık veren Allah'tır.)
 Estağfiru'llâh: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ (Allah'tan mağfiret dilerim.)

Hafızana'llâh: **حفظنا الله** (Allah bizi saklasın, korusun.)
Halleda'llâhu mülkehû: **خَلَدَ اللهُ مَلِكَهُ** (Allah başımızdan eksik etmesin, Allah zeval vermesin.)
Hasbüna'llâh: **حَسْبُنَا اللهُ** (Allah bize yeter.)
Kuddise sirruhû: **قَدَّسَ سِرَّهُ** (Sırrı kutsansın, sırrı mukaddes olsun.)
La'netu'llâhi aleyh: **لَعْنَةُ اللهِ عَلَيْهِ** (Allah'ın laneti onun üzerine olsun.)
La'netu'llâhi ale'l-kâzibîn: **لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ** (Allah'ın laneti yalancılardan üzerine olsun.)
Lehü'l-hamd: **لَهُ الْحَمْدُ** (Allah'a hamd olsun.)
Ne'üzü bi'llâh: **نَعُوذُ بِاللَّهِ** (Allah'a sığınırız.)
Radiya'llâhu anh: **رَضِيَ اللهُ عَنْهُ** (Allah ondan razı olsun.)
Rahimehu'llâh: **رَحِمَهُ اللهُ** (Allah ona rahmet etsin.)
Rıdvanu'llâhi 'aleyh: **رِضْوَانُ اللهِ عَلَيْهِ** (Allah ondan razı olsun.)
Salla'llâhu 'aleyhi ve sellem: **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** (Allah'ın salât ve selâmı Hz. Peygamber'in üzerine olsun.)
Sellemehu'llâh: **سَلَّمَهُ اللهُ** (Allah selamet versin.)
Semi'nâ ve ata'nâ: **سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا** (İşittik ve itaat ettik.)
Yerhamuka'llâh: **يَرْحَمُكَ اللهُ** (Allah sana merhamet etsin.)
Zâda'llâhu: **زَادَ اللهُ** (Allah arttırsın.)

Arapçadan Türkçeye Geçen Kelime ve Kelime Gruplarında Anlam Değişmesi

Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen kelime ve yapıların bir kısmı hiçbir değişikliğe uğramadan kabul edilmiş, bir kısmı ise şekil ve anlam itibariyle bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler kimi zaman Arapça kelime köklerinden -Arapçada olmayan/kullanılmayan- yeni kelimeler türetme yoluyla gerçekleşmiş, kimi zaman ise kelime/kelime grupları aynen/şeklen alınmakla beraber, anlam değişiklikleri meydana gelmiştir. Arapçadan Türkçeye geçen unsurlar üzerinde meydana gelen bu durum; “anlam daralması”, “anlam genişlemesi” ve “anlam kayması/değişimi” olarak karşımıza çıkar. Konuyla ilgili örneklere geçmeden önce bu kavramlarla ne kastedildiği üzerinde kısaca durmamız yerinde olacaktır.

Bir kelimenin karşıladığı anlamlardan bir kısmını zamanla kaybetmesine “anlam daralması” denilmektedir. Böylece kelime, söz konusu nesnenin/durumun sadece bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmiştir. Anlam genişlemesi ise bu durumun tam tersine, kelimenin/kelime grubunun bir nesnenin/işin/durumun bir bölümünü ya da bir türünü gösterirken zamanla bütünü, bütün türlerini anlatır hâle gelmesidir. Anlam kayması/değişimi ile de kelimenin/kelime grubunun eski anlamından tamamen farklı, yeni bir kavramı yansıtır hâle gelmesi; yani başka bir anlam ifade eder duruma gelmesi kastedilmektedir. (Aksan, 2000, 213-216.)

Aşağıda vereceğimiz örneklerle konuyu daha anlaşılır hâle getirmeye çalışacağız.

“Emniyet: أَمْنِيَّة” ve “kurbiyet: قَرِيْبِيَّة”, kök itibariyle Arapça olan ve Arapça kââdelere göre türetilen kelimelerdir. Ancak bu kelimeler Arapçada kullanılmamaktadır. Zira Arapçada bunların yerine zaten masdar olan ve aynı anlama gelen “emn: أَمْن” ve “kurb: قَرَب” kelimeleri kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde ise mevcut masdarları, Arapça kurallara göre yeniden masdarlaştırma yoluna gidilmiş; sonuçta “güvenlik; güven, inanma, itimat” anlamlarına gelen “emniyet: أَمْنِيَّة” ve “yakınlık” anlamına gelen “kurbiyet: قَرِيْبِيَّة” kelimeleri türetilmiştir.

“Tahte’l-bahr: تَحْتِ الْبَحْرِ, dâü’s-sıla: دَاءِ الصَّلَاةِ” tamlamaları da yukarıdaki örnekler gibi Arapça unsurlarla ve Arapça dil bilgisi kurallarına uygun bir şekilde meydana getirilmiştir. Ancak bu ibarelerin yukarıda verilen iki örnekten bir farkı bulunmaktadır. Bu ve benzeri ibareler Arapçada şekil itibariyle aynen bulunmakla beraber, Osmanlı Türkçesinde farklı anlamlar kazanmıştır. “Tahte’l-bahr: تَحْتِ الْبَحْرِ”; Arapça “denizin altı” anlamına gelir. Osmanlı Türkçesinde ise bu anlamın yanında “Deniz yüzeyinin altında ve üstünde yol alabilen savaş veya araştırma gemisi: denizaltı” anlamını da kazanmıştır. (Arapçada “denizaltı” için “gavvâse: غَوَّاصَةٌ” kelimesi kullanılmaktadır.)

“Dâü’s-sıla” tamlaması ise “Dâ’: hastalık, dert” ve “Sıla: bağ, ilişki; ulaşma, erişme” anlamına gelen kelimelerden oluşmuştur; ancak Arapçada bu şekilde bir kullanım bulunmamaktadır. “Dâü’s-sıla: دَاءِ الصَّلَاةِ” ibaresi Arapça kelimelerden oluşan bir tamlama olarak Osmanlı Türkçesine geçmiş ve “yurt özlemi” anlamını kazanarak, ait olduğu dilden çok farklı bir anlam değişikliğine uğramıştır. (Arapçada “yurt özlemi” için “el-iştîyâk ile’l-vatan: الإِشْتِيَاقُ إِلَى الْوَطَنِ” tabiri kullanılmaktadır.)

“Ayyâş: عَيَّاش, cezâ: جزاء, garaz: غَرَض, cülûsiye: جُلُوسِيَّة, dâ’ir: دَائِر, edâ: أداء, gâlibâ: غَالِبًا, ihtişâm: اِحْتِشَام, misâfir: مَسَافِر, müsâmere: مَسَامِرَة, ukalâ: عَقْلَاء vb.” kelimeler Arapça asıllı kelimelerdir. Bu kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki kullanımlarında da anlam daralması-genişlemesi ya da anlam kayması/değişmesi gibi durumlar söz konusu olmuştur:

“Ayyâş: عَيَّاش” kelimesi Arapça “Güzel yaşayan, iyi durumda olan; ekmek satıcısı” gibi anlamlara gelirken, Osmanlı Türkçesinde “İçkiye düşkün, içkici” anlamlarında kullanılmıştır. Kelime böylece bir değişime uğramış ve Arapça aslından tamamen farklı bir anlam kazanmıştır.

“Cezâ: جزاء” kelimesi ise anlam daralmasına uğrayan kelimelerdendir. Arapçada “Karşılık, bir şeyin karşılığı” gibi genel bir anlama sahipken, Türkçeye geçtiğinde “Cürm ü kabahat ü cinâyet sahibine gerek dünyada ve gerek âhirette edilen mukâbele; uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım” gibi olumsuz bir mana verilerek anlam daralmasına uğramıştır.

“Garaz: غَرَض” kelimesi anlam genişlemesine uğrayan bir kelime olarak karşımıza çıkar. Arapçada “Hedef, amaç, gâye” anlamına gelen kelime, Osmanlı Türkçesinde bu anlamları da taşımakla beraber “Gizli düşmanlık,

kin, kötü niyet” gibi başka bir mana da kazanmış; anlamı genişleyen kelimelerden olmuştur.

Yukarıda verilen diğer kelimelerin Arapçadaki anlamları ve Osmanlı Türkçesinde kazandıkları yeni anlamlar şu şekildedir:

“Cülûsiye: جلوسيه” → Arapçada: “Oturma, belirli bir yere sağlamca oturma; hükümdarın tahta çıkması”; Osmanlı Türkçesinde: “Tahta çıkanlar için söylenmiş veya yazılmış yazı; hükümdârın tahta çıktığı ilk gün verdiği bahşiş.”

“Dâ’ir: دائر” → Arapçada: “Dönmek, dolaşmak”; Osmanlı Türkçesinde “Bir konu üzerine olan, üzerine, konusunda, ... ile ilgili.”

“Edâ: أداء” → Arapçada “(Hizmet) sunma; yerine getirme, icrâ etme; ödeme”; Osmanlı Türkçesinde “Davranış, tavır; naz, işve; anlatım biçimi, tarzı.”

“Gâlibâ: غالباً” → Arapçada “Yenmek, galip gelmek, üstünlük sağlamak”; Osmanlı Türkçesinde “Görünüşe göre, anlaşılan.”

“İhtişâm: احتشام” → Arapçada “Utangaçlık, mahcubiyet, hayâ sahibi olma”; Osmanlı Türkçesinde “Büyüklik, görkem.”

“Misâfir: مسافر” → Arapçada “Seyahat eden, yolcu”; Osmanlı Türkçesinde “Konuk.”

“Müsâmere: مسامره” → Arapçada “Gece sohbeti, sohbet, muhabbet”; Osmanlı Türkçesinde “Okullarda talebeler tarafından oynanan piyes, öğrencilerin sunduğu eğlence.”

“Ukalâ: عقلاء” → Arapçada “Akıl sahipleri, idrâk sahipleri, anlayabilenler”; Osmanlı Türkçesinde “Kendini akıllı ve bilgili sanan, akıllı geçinmek isteyen, bilgiçlik taslayan (kimse).” (Geniş bilgi için bkz.: İşler, 1997, 3-168; Avcı, 2006, 22-88.)

Özet

Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle birlikte, Arapça kelime ve tabirlerin Türkçeye yoğun bir şekilde girmeye başladığı görülür. Özellikle isimler, sıfatlar, masdarlar ve bazı edatlar Osmanlı Türkçesine geçen Arapça unsurların başında gelir. Osmanlı Türkçesinde, çekim hâlinde bulunan Arapça fiiller genelde kullanılmamıştır. Bununla birlikte ara cümle diye tabir edilen bazı ifadelerde veya tümüyle Arapça yazılan ibarelerde bu tür fiillere de rastlanır. Bu itibarla Osmanlı Türkçesinde her tür Arapça kelimeye yer verilmiştir denilebilir.

Arapçada isimler; “masdar, ism-i fâ‘il, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübalağalı ism-i fâ‘il, ism-i tafdil, ism-i mekân, ism-i zamân, ism-i mensûb, ism-i âlet ve ism-i tasgîr” şeklinde çeşitli kısımlara ayrılır. Bunların kendilerine özgü kalıpları/vezinleri vardır.

Arapçada isimler tür bakımından müzekker (eril) ve müennes (dişil) olmak üzere ikiye ayrılır. Müennes kelimeler, şekil ve anlama dayalı bazı yönleriyle müzekker kelimelerden ayrılır. Arapçada isimler kemiyet bakımından ise; müfred (tekil), tesniye (ikil) ve cem‘ (çoğul) olmak üzere üçe ayrılır. Çoğul kelimeler kurallı ve kuralsız şeklinde ikiye ayrılır. Kuralsız çoğulların pek çok kalıbı vardır; ancak bunlar semâidir; yani işitilerek ya da sözlüğe bakılarak öğrenilebilir.

Arapçada isim tamlaması/izâfet terkîbi, muzâf (tamlanan) ve muzâfun ileyh (tamlayan) adı verilen unsurlardan meydana gelir. Tamlamadaki ikinci kelimenin/unsurun sıfat olması durumunda ise buna; “terkîb-i tavsîfi/sıfat tamlaması” adı verilir. Arapçada Türkçe tamlamaların aksine önce tamlanan, sonra tamlayan/önce nitelenen sonra niteleyen gelir.

Arapça haftanın günleri; “El-ahad: الأحد (Pazar), El-isneyn: الإثنين (Pazartesi), Es-sülâsâ‘: الثلاثاء (Salı), El-erbiâ‘: الأربعاء (Çarşamba), El-hamîs: الخميس (Perşembe), El-cum‘a: الجمعة (Cuma), Es-sebt: السبت (Cumartesi)” şeklinde gelir. Ay adları ise; “Muharrem: محرم, Safer: صفر, Rebî‘ü’l-evvel: ربيع الأول, Rebî‘ü’l-âhir: ربيع الآخر, Cumâde’l-ülâ: جمادى الأولى, Cumâde’l-âhire: جمادى الآخرة, Receb: رجب, Şa‘bân: شعبان, Ramazân: رمضان, Şevvâl: شوال, Zü’l-ka‘de: ذو القعدة, Zü’l-hicce: ذو الحجّة” şeklindedir. Arapça gün-ay adları, sayı isimleri ve sıra sayılar, çeşitli Osmanlı Türkçesi metinlerinde; arşiv belgelerinde, el yazması eserlerin tarih bildiren kısımlarında vs. sıklıkla karşımıza çıkar.

Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen unsurlar genel anlamda kelime ve tamlamalar olmakla beraber Arapça bazı kalıp ifadelerin ve cümlelerin de Osmanlı Türkçesinde kullanıldığı görülür. Bu tür ifadeler metinlerde; edat ve zarflarla kurulan ibareler, söz kalıpları ve cümleler şeklinde yer almaktadır.

Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen kelime ve yapıların bir kısmı Arapçadaki anlamıyla kullanılırken bir kısmında ise şekil ve anlam itibarıyla bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu anlamda kimi zaman Arapça kelime köklerinden -Arapçada kullanılmayan- yeni kelimeler türetilmiş, kimi zaman ise kelime/kelime grupları şeklen alınmakla beraber, anlam değişiklikleri meydana gelmiştir. Osmanlı Türkçesi metinlerinde yer alan Arapça unsurlar bu açıdan değerlendirildiğinde; “anlam daralması”, “anlam genişlemesi” ve “anlam kayması”nın çeşitli örnekleriyle karşılaşılacaktır.

Gözden Geçir

- Osmanlı Türkçesi'nin Arapçadan etkilenme nedenleri nelerdir?
- Arapça isim çeşitleri hakkında bilgi veriniz.
- Arapçada fiiller kaç'a ayrılır?
- Arapça sıfat tamlamalarında sıfat-mevsûf arasında hangi açılardan uygunluk aranır?
- "İzâfet-i lafziyye" nedir? Bu yapıyı diğer tamlama türlerinden şekil ve anlam bakımından ayıran yönler nelerdir?
- Anlam bakımından dişil kabul edilen (müennes-i ma'nevî) kelimeler hakkında bilgi veriniz.
- Arapça ay ve gün adlarını sıralayınız.
- Arapça sayı isimleri hakkında (müzekker-müennes ve ref'-nasb/cer hallerini göz önünde bulundurarak) bilgi veriniz.
- Osmanlı Türkçesinde kullanılarak kalıplaşmış hâle gelen Arapça söz kalıpları ve cümlelerden örnekler veriniz.
- Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen kelime ve yapıların bir kısmı üzerinde meydana gelen "anlam daralması", "anlam genişlemesi" ve "anlam kayması/değişimi" ile ilgili örnekler veriniz.

Kaynaklar

Aksan, Dođan, *Her Yönlüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Avcı, Yaşar, *Arapça Kökenli Osmanlıca Sözcükler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Van, 2006.

Banguođlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Çörtü, Mustafa Meral, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

Develi, Hayati, *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu (I-II)*, Kitabevi, İstanbul, 2002.

Develliođlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Duman, Musa, *Yapıları ve Kullanılışları Bakımından Arapça ve Farsça Tamlamalar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1987.

Ergin, Muharrem, *Osmanlıca Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.

İşler, Emrullah, *Türkçede Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997.

İşler, Emrullah; Yıldız, Musa, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Bizim Büro, Ankara, 2000.

Karslı, İlyas, *Osmanlı Türkçesini Okuma ve Anlamada Arapçanın Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009.

Kurt, Yılmaz, *Osmanlıca Dersleri (I-II)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul, 1995.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersââdet, 1317.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Osmanlı Türkçesi Grameri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

Türkçe Sözlük, (Komisyon), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Yılmaz, Ali; Güngör, Zülfikar, *Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi*, (Editör: Mehmet Akkuş) Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2006.